

JAHVINO OBEĆANJE ZEMLJE ABRAHAMU I SKLAPANJE SAVEZA (POST 15)

Dr Adalbert Rebić

LITERATURA

- BEGRICH J., *Berit. Ein Beitrag zur Erfassung einer alttestamentlichen Denkform*: ZAW 60 (1944) 1–11 odnosno u Gesammelte Studien zum Alten Testament (ThB 21), München 1964, 55–66. BEYERLIN W., *Herkunft und Geschichte der ältesten Sinaitraditionen*, Tübingen 1961. BREKELMANS C.H.W., Die sogenannten deuteronomischen Elemente in Gen-Num. Ein Beitrag zur Vorgeschichte des Deuteronomiums: VTS 15 (1966) 90–96. BRIGHT J., *Geschichte Israels von den Anfängen bis zur Schwelle des Neuen Testaments*, Düsseldorf 1966. CAQUOT A., L'Alliance avec Abram (Gen 15): *Semítica* 12 (1962) 51–66. CAZELLES H., Connections et structure de Gen XV: RB 69 (1962) 321–349. DE FRAINE J., Clibanus fumans et lampas ignis: VD 26 (1948) 354sl. DILLMANN A., *Genesis*³ (Kurzgefasstes exegetisches Handbuch) Leipzig 1886. DION H.M., The Patriarchal Traditions and the Literary Form of the „Oracle of Salvation”: CBQ 29 (1967) 198–206. DRIVER S.R., *The Book of Genesis* (Westminsters Commentaries) Westminster 1926. ERDMANS B.D., *Alttestamentliche Studien*, I: Die Komposition der Genesis, Giessen 1908, 36–39. EISSFELDT O., *Hexateuch-Synopse*, Leipzig 1922, str. 23. ISTI, *Die Genesis der Genesis*, Tübingen 1958, str. 18–19 i 50. ISTI, *Geschichtsschreibung im Alten Testament*. Ein kritischer Bericht über die neueste Literatur dazu, Berlin 1948. ISTI, *Einleitung in das Alte Testament*, Tübingen 1964. ELLINGER K., Sinn und Ursprung der priesterlichen Geschichtserzählung: ZThK 49 (1952) 121–143 ili *Kleine Schriften zum Alten Testament* (ThB 32) München 1966, 174–198. GALLING K., Die Erwählungstraditionen Israels (BZAW 48) Giessen 1928. GRELOT P. La dernière etape de la rédaction sacerdotale: VT 6 (1956) 174–189. GORDON R.P., Preaching from the Patriarchs: *Thomel* 1 (1975) 19–23. GUNKEL H., *Genesis*, Göttingen 1910. HARAN M., Shiloh and Jerusalem: The Origin of the Priestly Tradition in the Pentateuch: JBL 81 (1962) 14–24. HENNINGER J., Was bedeutet die rituelle Teilung eines Tieres in zwei Hälften? Zur Deutung von Gen 15,9ff: *Bib* 34 (1953) 344–353. HERNANDO E., La figura de Abraham en la tradicion elohista: *Lu Vitor* 22 (1973) 31–53. HOFTIJZER J., Die Verheisungen an die drei Erzväter, Leiden 1956, str. 17–23. HÖLSCHER G., *Geschichtsschreibung in Israel*. Untersuchungen zum Jahvisten und Elohisten, Lund 1952. JACOB G., Der Abrahamsbund: *Communio Viatorum* 7 (1964) 250–264. JAROSŠ K., *Die Stellung des Elohisten zur Kanaanäischen Religion*. Diss. Fribourg 1973. Izdanje OrbBib Or 4, Fribourg 1974. JEPSENA., Zur Überlieferungsgeschichte der Vätergestalten: *Wissenschaftl. Zeitschr. der Karl-Marx-Universität Leipzig* 3 (1953/54) 139–155. KAISER O., Traditionsgeschichtliche Untersuchung von Genesis 15: ZAW 70 (1958) 107–126. KESSLER M., The „Shield” of Abraham: VT 14 (1964) 494–497. KILIAN R., Die vorpriesterlichen Abrahamstraditionen literarkritisch und traditonsgeschichtlich untersucht (BBB 24) Bonn 1966. KÜLLING S.R., *Zur Datierung der Genesis-P-Stücke, namentlich des Kapitels Genesis 15m Kampen* 1964. KUTSCH E., Gesetz und Gnade. Probleme des alttestamentlichen Bundesbegriffs: ZAW 79 (1967) 18–35. LOHFINK N., *Die Landesverheissung als Eid*, SBS 28, Stuttgart 1967. ISTI, *Bibelauslegung im Wandel*. Ein Exeget ortet seine Wissenschaft, Frankfurt 1967. Ac CARTHY D.J., *Treaty and Covenant. A Study in Form in the Ancient Oriental Documents and in the Old Testament* (*Analecta Biblica* 21) Rim 1963. ISTI, Three Covenants in Genesis: CBQ 26 (1964) 179–189. ISTI, *Der Gottesbund im Alten Testament*. Ein Bericht über die Forschung der letzten Jahren (SBS 13) Stuttgart 1967. NOTH M., *Geschichte Israels*, Göttingen 1954. ISTI, *Überlieferungsgeschichtliche Studien*, Tübingen 1967. ISTI, *Über-*

lieferungsgeschichte des Pentateuchs, Stuttgart 1948, str. 29 (literarna analiza) 218 i 251–252. PETERSEN D.L. A Thrice-Told-Tale: Genre, Theme and Motif (Gen 12+20+26); *BibRes* 18(1973) 30–43. PROCKSCH O., *Die Genesis*, Leipzig 1913., RAD G. von, *Das Formgeschichtliche Problem des Hexateuch* (BWANT IV/26) Stuttgart 1938 ili *Gesammelte Studien zum AT* (ThB 8) München 1958, str. 9–86. ISTI, Verheissenes Land und Jahwes Land in Hexateuch: *ZDPV* 66(1943) 191–204. ISTI, *Das erste Buch Moses* (ATD 2/4) Göttingen 1961. ISTI, *Theologische Geschichtsschreibung im AT*: von RAD. *Totteswirken in Israel*, izdao H. STECK, Neukirchen 1974, str. 175–190. ROGERS C.L., The Covenant with Abraham and its Historical Setting: *BS* 127(1970) 241–246. RICHTER W., Traum und Traumdeutung im At. Ihre Form und Verwendung: *BZ NF* 7(1963) 202–220. SCHARBERT J., *In te benedicuntur universae generationes* (Gen 12,3): Fg. J. Döpfner, 1973. SCHMITZ O., *Abraham in Spätjudentum und Urchristentum: Aus Schrift und Geschichte*, Fs. A. Schlatter, Stuttgart 1922, str. 99–123. SCHREINER J. Segen für die Völker in der Verheissung an die Väter: *BZ NF* 6(1962) 1–31. SEEBASS H., *Zu Genesis 15: Wort und Dienst* NF 7(1963) 132–149. ISTI, Gen 15,2b: *ZAW* 75(1963) 317–319. SELLIN E. – FOHRER G., *Einleitung in das AT*, Heidelberg 1965. SICARD H. von, Zum Verständnis vom Genesis 15,9–18: *Paideuma* 7(1959/61) 438–441. SKINNER J., *A critical and exegetical commentary on Genesis* (ICC) Wdinburgh 1910. SNIJDERS L.A., *Genesis XV. The Covenant with Abraham: Gemser u.a.*, Studies on the Book of Genesis, Leiden 1958, 261–279. SPEISER E.A., *Genesis (The Anchor Bible)* Garden City, New York 1964. STAERK W., Zur alttestamentlichen literarkritik: *ZAW* 42(1924) 34–74. TESTA E!, *De foedere Patriarcharum: Studii Bibliici Franciscani Liber Annuus* 15(1964/65) 5–73. UNGER M.F., Some Comments on the Text of Gn XV 2,3: *JBL* 71(1952) 49sl. VATIONI F., Genesis 15,9–11: *Biblos-Press* 6(1965) 1–46. ISTI, Ancora su *ben-mešeq* di Gen 15,2: *RiStOr* 40(1965) 9–12. ISTI, Recenti studii sull' alleanza nella Bibbia e nell' Antico Oriente: *Annali dell'Istituto Orientale di Napoli*, NS 17(1967) 1–46. VAUX R. de, *Die Patriarchenerzählungen und die Geschichte* (SBS 3) Stuttgart 1966. VOLZ P. – RUDOLPH W., *Der Elohist als Erzähler ein Irweg der Pentateuchkritik?* (BZAW 63), Giessen 1933. WELLHAUSEN J., *Die Composition des Hexateuchs*, Berlin 1885. ISTI, *Prolegomena zur Geschichte Israels*, Berlin 1905. WEIMAR P., *Untersuchungen zur Redaktionsgeschichte des Pentateuchs*. Diss.habil. Würzburg 1975. WESTERMANN C., *Arten der Erzählung in der Genesis: Gesammelte Studien* (ThB 24) München 1964. ISTI, *Die Verheissungen an die Väter*. Studien zur Vätergeschichte. (FRLANT 116) Göttingen 1976. ISTI, Gen 17 und die Bedeutung von *b'rit*: *TLZ* 101(1976) 161–170. WISEMAN P.J., *Die Entstehung der Genesis*, Wuppertal 1971. WOLF H.W., Das Kerygma des Jahwisten: *EvTh* 24(1964) 73–98 ili *Gesammelte Studien zum AT* (ThB 22) München 1964, 345–373. ZIMMERLI W., *Sinaibund und Abrahambund*. Ein Beitrag zum Verständnis der Priesterschrift ThZ 16(1960) 268–280 ili *Gottes Offenbarung. Gesammelte Aufsätze* (ThB 19) München 1963, 205–216.

Post 15 sadrži najstariji tekst o Jahvinom obećanju zemlje Abrahamu i o sklapanju saveza s njim. To želimo dokazati ovim napisom, utemeljenim na znanstvenoj raščlambi dotičnog biblijskog teksta pomoću suvremenih egzegetskih metoda. U tom pokušaju koristit ćemo sve napise koji su o tome već napisani. U novije je vrijeme *Post* 15 postao predmetom mnogih znanstvenih rasprava bilo u obliku članka objelodanjenih u časopisima bilo u obliku znanstvenih monografija.¹

Odmah na početku želimo upozoriti čitaoca da se radi o jednom od najtežih tekstova u Knjizi Postanka.² Upravo zato posizemo za temeljitom literarnom analizom, kako same redakcije, tako i povijesti predaje koja je prethodila redakciji biblijskog teksta koji se sada nalazi u Bibliji. Analiza redakcije nekog biblijskog teksta od velike je važnosti. Analiziranje onog što su redaktori pri redigiranju konačnog biblijskog teksta učinili nužno nas uvlači u samu povijest tradicije koja je bilo usmeno ili pismeno prethodila toj redakciji. Na taj način ulazimo u bogatstvo svijeta i mentaliteta onih pisaca koji su radili na tom tekstu. To nam ujedno uvelike pomaže da rasvijetlimo povijest nastanka nekog biblijskog teksta (u našem

1 Vidi literaturu na početku članka.

2 Usp. NOTZ M., *Überlieferungsgeschichte*, str. 29, bilj. 85.

napisu teksta u *Post* 15) i produbimo naše razumijevanje smisla koji se po volji Božjoj krije u tom biblijskom tekstu. To radimo po preporuci II. vatikanskog sabora, koji u DV 12 stavlja na srce egzegetama da se među ostalim trebaju obazirati i na „književne vrste” koje su se upotrebljavale u vrijeme kad je hagiograf pisao, te da trebaju voditi računa o osobitim načinima shvaćanja, izražavanja i propovijedanja koji su u doba pojedinog hagiografa bili na snazi.

TEKST POST 15, 1–21

(1) Poslije tih događaja Jahve uputi Abramom riječ u ukazanju: „Ne boj se, Abrame, ja sam ti zaštitnik; a nagrada tvoja bit će vrlo velika!” (2) Abram odgovori: „Gospode moj, Jahve, čemu mi tvoji darovi, kad ostajem bez porodica; kad je mojoj kući nasljednik [Eliezer] Damasćanin? [(3) Kako mi nisi dao potomstva – nastavi Abram – jedan će, eto, od mojih ukućana postati moj baštinik.]” (4) Ali mu Jahve opet uputi riječ: „Taj neće biti tvoj baštinik, nego će ti baštinik biti tvoj potomak.” (5) Izvede ga van i reče: „Pogledaj nebo i zvijezde prebroj ako ih možeš.” A onda doda: „Toliko će biti tvoje potomstvo!” (6) Abram *povjerova* Jahvi, i to u se *uračuna u pravednost*. (7) Tada mu on reče: „Ja sam Jahve koji sam te izveo iz Ura Kaldejskoga da ti predam ovu zemlju u posjed.” (8) A on odvrati: „Gospode moj, Jahve, kako ću ja znati da ću je posjedovati?” (9) Odgovori mu: „Prinesi mi junicu od tri godine, kozu od tri godine, ovna od tri godine, jednu grlicu i jednog golubića.” (10) Sve mu to donese i rasiječe na pole, i metnu sve pole jednu prema drugoj; ptica nije rasijecao. (11) Ptice grabežljivice obarale se na leševe, ali ih je Abram rastjerivao. (12) Kad je sunce bilo pri zalazu, dubok san obuzme Abrama, a onda se na nj spusti gust mrak, pun jeze [(13) Tada reče Abramom: Dobro znaj da će tvoje potomstvo biti stranac u tuđoj zemlji; robovat će i biti tlačeno četiri stotine godina, (14) ali narodu kojemu budu služili ja ću suditi; i konačno će izaći s velikim blagom. (15) A ti ćeš k ocima svojim u miru poći, u sretnoj starosti bit ćeš sahranjen. (16) Oni će se ovamo vratiti za četvrtog naraštaja, jer mjera se zlodjela amorejskih još nije navršila.”] (17) Kad je sunce zašlo i pao gust mrak, pojavi se zadimljen žeravnjak i goruća zublja te prođu između onih dijelova. (18) Toga dana je Jahve sklopio savez s Abramom govoreći: Potomstvu tvojemu dajem zemlju ovu! [od Rijeke u Egiptu do Velike rijeke rijeke Eufrata: (19) Kenijce, Kenižane, Kadmonce, (10) Hetite, Perižane, Refaimce, (21) Amorejce, Kanance, Girgašane, Jebusejce.”]

POST 15 U EGZEGETSKOJ LITERATURI

Nije čudo da su se *Post* 15 pozabavili već mnogi egzegete.³ On naime ima veliku važnost u povijesti spasenja Staroga zavjeta. Osim *Post* 17 koji pripada svećeničkoj predaji (P) to je jedini tekst iz patrijarških vremena prema kojemu je

³ Vidi navedenu literaturu. Opsirniju literaturu naći ćeš kod STAERK, *Literarkritik* 58–62.

Jahvino obećanje Abrahamu zapečaćeno sklapanjem *saveza*: „Toga dana je Jahve sklopio savez s Abrahamom rekavši: potomstvu tvojemu dajem zemlju ovu!” (Post 15, 18a).

Zadnjih je stotinjak godina biblijska kritika učinila gigantske korake na području istraživanja biblijskih tekstova. To osobito vrijedi za biblijsku kritiku Petoknjžja, a unutar Petoknjžja za Knjigu *Postanka*.

Sve tamo od *Wellhausena* do danas gotovo svi egzegeti zastupaju „teoriju o 4 izvora ili 4 predaje” (J, E, D i P), premda u određivanju odnosno identificiranju tih predaja od egzegeta do egzegeta postoje razlike, koji puta i dosta velike. Kad naime tu teoriju o predajama primjenjujemo na pojedine tekstove, nailazimo na poteškoće koje nije lako odmah razriješiti. Pivo svega u Petoknjžju je veoma teško razlikovati odnosno razlučivati *jahvističku* predaju od *elohističke*. One su, naime, veoma rano bile međusobno spojene u jednu pripovjedačku cjelinu. Ima, istina, tekstova – i to baš najviše u *Postanku* – koji su sasvim jasno jahvističke provenijencije ali ima i onih koji su tako isprepleteni s elohističkim tekstovima da ih je danas već teško „otplesti”. Nadalje, teorija o 4 izvora zanima se uglavnom samo za zadnju fazu nastajanja Petoknjžja. A toj zadnjoj fazi pretpostojale su veoma komplicirane faze pred-literarnih, dakle usmenih predaja. Upravo zato na tom području studij *povijesti tradicije* ima tako važnu ulogu. Još nešto: većina gradiva u Petoknjžju potječe iz *narativnih* tradicija staroga Izraela. Ali ima tekstova koji su nastali i u drugim, na primjer *kulskim* ambijentima. Ako samo te tri stvari imamo pred očima, možemo shvatiti kako je težak literarni studij jednog biblijskog teksta iz Petoknjžja kao što je upravo ovaj naš u *Post 15*. Već se mnogo egzegeta mučilo s tim poglavljem *Knjige Postanka*, ne bi li na temelju ponnog istraživanja pronašli postoje li već u *Post 15* elementi elohističke (E) predaje. Ako ih ima, onda bi se oni u *Post 15* pojavili po prvi puta. Inače se naime E tradicija po prvi puta u *Post* sasvim jasno pojavljuje tek u *Post 20*. A ako se ipak već u *Post 15* pojavljuju E elementi, to ne bi za E bio *dostojan* početak njegova kazivanja povijesti spasenja, svakako ne tako dostojan kao što je na primjer za J *Post 2–3* veoma svečani i dostojanstveni početak odnosno uvod u njegovu povijest spasenja, ili za P to isto *Post 1,1–2,4a*. K svemu tome pridolazi još i teološki element. U *Post 15* imamo jednu teološku izreku koja je odigrala veliku ulogu u kasnijem razvoju biblijske objave a utjecala je i na teologiju svetoga Pavla. To je rečenica u *Post 15,6*: „Abram *počeo* Jahvi, i to mu se *uračuna u pravednost!*” To je veoma važan izričaj za starozavjetno, pa i uopće za biblijsko, pojmovanje *vjere*.

Već je *J. Wellhausen* vidio poteškoće u *Post 15*. On je, istina, *Post 15* odmah podijelio na dva dijela, na *post 15,1–6* i na *Post 15,7–21*. Prvi je dio pripisao E a drugi J. Ono pak što mu je, bilo u prvom bilo u drugom dijelu, stvaralo poteškoće u vezi s identificiranjem starijih predaja, on je jednostavno pripisao *redaktoru*.⁴ No sam je *Wellhausen* priznao da ni prvi ni drugi dio nisu čisto elohistički odnosno jahvistički. Poslije *Wellhausena* iste je poteškoće u *Post 15* vidio i drugi izvrni poznavalac *Postanka*, *Martin Noth*. On je napisao: „Ima tekstova koji su

4 Usp. WELLHAUSEN J., *Hexateuch 21*. Slijede ga GALLING i HÖLSCHER.

nam u takvom stanju tradirani (predani) da će jedva koja literarna analiza odgonetnuti njihov literarni nastanak... Takvi su odlomci npr. Post 15, Izl 19, Izl 24, Izl 33, Br 12 i Br 22–24.”⁵

Unatoč svim poteškoćama egzegeti još i danas *Post* 15 dijele na dva dijela: prvi dio pripisuju E a drugi J, s time da priznaju da i u prvom dijelu ima jahvističkih i u drugom dijelu elohističkih elemenata.⁶ Isprepletenost tih dviju predaja u *Post* 15 studirao je i *Cazelles*⁷ a poslije njega još E. *Testa*.⁸ Oba su vrsni katolički egzegeti. U novije sr vrijeme ovim biblijskim tekstom s katoličke strane osobito mnogo zanimao *Lohfink*.⁹ On smatra da je *post* 15 nedjeljiva literarna cjelina. On u tome nije osamljen. Već je W. *Staerk* smatrao *Post* 15 literarnom cjelinom iako nije znao kojoj bi je predaji pripisao. Staerk je u *Post* 15 vidio dvije različite epizode iz života Abrahamova (dublet). Te dvije epizode su pomoću 7. retka organski veoma dobro međusobno povezane. Kao Staerk, *Post* 15 slično razmatraju i G. *Holscher*,¹⁰ P. *Volz*¹¹ i L.A. *Snijders*.¹² No, među njima ipak postoje razlike u tumačenju: tako, na primjer, Holscher smatra da je *Post* 15 kasnije bio dodan *klasičnim* to jest *starinskim* izvorima, a *Jepsen*¹³ smatra da je *Post* 15 postojao već prije J i da ga je J uz neke svoje preinake jednostavno prisvojio odnosno „pripisao”.

Među onima koji smatraju da je savez sklopljen s Abrahamom polog najstarijih predaja nastalih još u vrijeme patrijarha jest Gerhard von *Rad*. To što u *Post* 15 nije naznačeno mjesto događaja za nj je znak da je *Post* 15 veoma stari tekst. U najstarijim predajama naime još nisu bila naznačena mjesta. Ona su u predaju ušla tek poslije sedentarizacije (naseljenje Izraela u Kanaanu). Savez s Abrahamom kasnije je bio preuzet u historijsku shemu Heksateuha, odnosno Šestoknjižja, pa je tako prvotni savez s Abrahamom, po kojemu je Abraham imao pravo baštiniti zemlju kanaansku, bio transformiran u savez s izraelskim plemenima, po kojemu izraelska plemena imaju pravo stanovati u kanaanskoj zemlji.

Ovo iznijesmo da se vidi na kolike poteškoće nailaze egzegeti u znanstvenoj analizi biblijskih tekstova. Treba imati na umu da su J i E bili *sakupljači* starijih predaja i da gradivo koje oni donose u svojim tekstovima ima svoju dugu i veoma složenu *pretpovijest*. Ta je pak pretpovijest nama teško pristupačna, budući da još nemamo sasvim pouzdanih kriterija po kojima bismo tu pretpovijest mogli raščlanjivati.

5 NOTH M., *Übertieferungsgeschichte* 6.

6 Tako RAD G. von, *Genesis* 153sl., SEEBASS H., *Genesis* XV, 145., SPEISER E.A., *Genesis* 110–115; KILIAN R., *Abrahamstraditionen* 36–73; LOHFINK N., *Landesverheissung* 27, bilj. 7.

7 Usp. CAZELLES, *Gen* XV: J = 3–5.9b.10b.11b.12bc.14.17bd.18b.19–21. E = 1.2.6–8.9a.10a.11a.12ad.13a.15.16.17ace.18ac.

8 Usp. TESTA E., *De foedere* 8sl.33sl.

9 LOHFINK H., *Landesverheissung* 27–30.

10 Usp. HÖLSCHER G., *Geschichtsschreibung* 278–280.

11 VOLZ P., *ELohist* 25–34.

12 SNIJDERS L.A., *Genesis* XV, 262–279.

13 JEPSEN, *Vätergestalten* 152 sl. LOHFINK N., *Landesverheissung* 28, bilj. 14.

POST 15 U DRUGIM, MLAĐIM BIBLIJSKIM PREDAJAMA

1. PREDAJA KRONIČARSKOG PISCA

Budući da istražujemo najstariji sloj biblijske predaje u *Post* 15, dobro je poći od najmlađe predaje. Najmlađa je predaja u pogledu *Post* 15 predaja kroničarskog pisca, pisca Prve i Druge knjige Ljetopisa, Ezrine i Nehemijine knjige. On spominje Abrahama i Jahvin savez s njime kao i Jahvino obećanje Abrahamu o posjedovanju zemlje u *Neh* 9, 7–8. Tekst glasi ovako:

⁷ „Ti si, Jahve, Bog, koji si Abrahama *izabrao*,
iz *Ura kaldejskog njega izveo* i *dao mu ime Abraham*.

⁸ Vjerno si srce njegovo pred sobom našao
i *Savez s njime sklopio* da ćeš mu *dati zemlju kanaansku*,
i *hetitsku i amorejsku*, i *perižansku, jebusejsku i girgašansku*,
njemu i njegovu potomstvu.

I svoja si *obećanja ispunio* jer si *pravedan*”. (*Neh* 9, 7–8)

R. 8 gotovo se doslovce podudara s *Post* 15, 18–19, a r. 7 oslanja se također na *Post* 15, 18–19 a još više na *Post* 17, 5 gdje se govori o promjeni Abramova imena u Abraham. S obzirom na biblijske predaje egzegeti danas općenito smatraju da je naš tekst u *Post* 15 kombinacija J predaje iz 10. stoljeća prije Krista i E predaje iz 8 stoljeća prije Krista, kako već to istakosmo u prethodnom odlomku. *Post* 17 pak cijeli pripada P odnosno svećeničkoj predaji iz 6. tj. 5. stoljeća prije Krista.¹⁴ Budući da se kroničar oslanja na *Post* 15 i na *Post* 17, zaključujemo da je on te tekstove već tako složene imao pred sobom. Dakle, u vrijeme kad je kroničar pisao 1 i 2 Ljet i Neh i Ez, Knjiga Postanka je već bila konačno redigirana i već je u takvom obliku u kakvom je mi danas imamo postojala.

Osim u navedenom tekstu, kroničar govori o Jahvinom *obećanju zemlje* Abrahamu još i u *Neh* 9,23:

„I sinove si im *umnožio* kao *zvijezde nebeske*,
i u *zemlju si ih doveo*
za koju si rekao *njihovim ocima*
da će *ući* u nju i *zaposjesti je*”. (*Neh* 9,23).

I ovaj se tekst sasvim jasno oslanja na *Post* 15 (usp. ga s *Post* 15,5).

Osim u *Neh* 9, 7–8. 23, ljetopisac spominje Jahvin *Savez s Abrahamom* i njegovo obećanje o darivanju zemlje još u 1 *Ljet* 16, 15–18, i to u kontekstu jednog psalma kojim Asaf i njegova braća po naređenju kralja Davida slave Boga (usp. slično Ps 105, 8–11). Tekst glasi ovako:

„*Sjećajte se* uvijek njegova *Saveza*,
Riječi koju objavi tisući naraštaja;

¹⁴ O biblijskim tradicijama vidi HARRINGTON W., *Uvod u SZ*, 129.136–146.

Saveza koji sklopi s Abrahamom

i njegove zakletve Izaku.

Ustanovi je kao Zakon Jakovu.

Izraelu vječni Savez.

Govoreći *"Tebi ću dati kanaansku zemlju*

kao dio u baštinu vašu!" (1 Ljet 16, 15–18 i Ps 105, 8–11)

Ovaj je tekst literarno veoma dobro građen. Po jezičnoj ustaljenosti i po književnom obliku on je – tako pretpostavljamo – zapravo liturgijski tekst, ili je svakako nastao u krugu starozavjetne liturgije, što uostalom dokazuje njegova podudarnost s Ps 105. U tekstu veoma važnu ulogu ima glagol *sjećati se* (hebr. *zakar*). On ukazuje na to da se ovdje radi o aktualizaciji ili posadašnjenju, odnosno ponazočenju, starih obećanja Abrahamu. Pojam „Savez” (hebr. *berith*) opisan je mnogim sinonimima koji se inače često upotrebljavaju u *Ponovljenom zakonu* i u *Psalmina*: „riječ” (hebr. *dabhar*) koju „objavi” (hebr. *zivva*), „zakletva” (hebr. *šebu'ah*), „zakon” (*hoq*), „vječni savez” (*berith 'olam*). Sve su to riječi koje zapravo razrađuju i obogaćuju sadržaj pojma „savez”. One su plod teološkog razmišljanja starozavjetnih pisaca o onome što za njih znači „savez”, koji se spominje već u najstarijim predajama. To naknadno teološko razmišljanje biblijskih pisaca silno je obogatilo prastaru jezgru starozavjetne objave. Najizvrsniji primjer ovakvog teološkog razmišljanja na temelju starijih predaja i obogaćivanja starije predaje jest cijela knjiga *Ponovljenog zakona*. Upravo zato na posebni način govorimo o *teologiji Ponovljenog zakona*, odnosno Deuteronomijuma, tj. o *teologiji deuteronomijskog pisca*. Taj je pisac odista imao izvanredno dobro razvijenu teologiju i bogat teološki rječnik kao sredstvo teološkog izražavanja. A takav teološki dt. rječnik i dt. teologiju susrećemo i u biblijskom tekstu 1 Ljet 16, 15–18. Dakle, u vrijeme kad je ljetopisac pisao knjige Ljetopisa već je postojala knjiga *Ponovljenog zakona* i već je postojala zbirka *Psalama* (usp. Ps 105, 8–11).¹⁵ Dakle, smijemo bez daljnjeg zaključiti da je u to vrijeme, negdje oko 300. godine pr. Kr., već bilo sastavljeno čitavo Petoknjžje (post–Pnz).

2. SVEČENIČKA PREDAJA (P)

Od kroničarske odnosno ljetopisamske predaje straija je, ali ne mnogo, *svećenička predaja* (konvencionalno je prema njem jeziku skraćeno nazivamo P). Ona je nastala u vrijeme babilonskog sužanjstva, odnosno izгона, tj. u vremenu između 587. i 515. pa i nešto kasnije pr. Kr.¹⁶ Prema o Jahvinu Savezu s Abrahamom i s drugim patrijarsima nema u P mnogo tekstova, ipak ta tema zauzima veoma važno mjesto. u P.

Temeljni tekst P predaje o Jahvinu Savezu s Abrahamom svakako je *Post 17*. Ovome su tekstu podređeni tekstovi u Izl 2, 24 i 6, 4–6. 8. Tema Jahvina obeća-

15 Prema KARUS H.J., *Psalmen* str. 719, Pentateuh je u vrijeme nastanka psalama već postojao. WEISER A., *Psalmen* 462, naprotiv smatra ovisnost psalama o pentateuhu nevjerovatnom. KUHNIGK, *Psalmen* 105, stručno je obradio Ps 105 i pokazao kako je psalmist doista bio ovisan o JieaioP, jer je psalmist vjerovatno potekao iz P škole.

16 Usp. o Predaji ELLIGER, *Geschichtserzählung* 174 i dalje.

nja kanaanske zemlje pojavljuje se u *Post* 28, 3sl, 35, i 1sl i 48, 3sl. Istina, ima svećeničkih tekstova i u Knjizi Brojeva (13,2; 20, 12; 27, 12), u kojoj se spominje „kanaanska zemlja” koju Jahve želi dati svome narodu. Ali u tim se tekstovima ne spominju izričito *patrijarski*.¹⁷ Savez koji je Jahve sklopio s Jakovom, Izakom i Abrahamom (NB: obrnuti poredak! usp. Lev 26,42) spominje se pri kraju knjige *Zakona Svetosti* (Lev 17–16). A ovaj tekst Lev 26,42 ne pripada najstarijem sloju Zakona svetosti, nego je – najvjerojatnije – redakcijski dodatak u vrijeme poslije povratka Izraelaca iz babilonskog izgnanstva.¹⁸ U kontekstu Lev 26,42 govori se o obraćenju Izraelaca u babilonskom izgnanstvu; dakle, kontekst aludira na vrijeme između godine 587. i 537. pr. Kr. Na temelju toga doista smijemo pitati da li je uopće u najstarijem sloju povijesnog dijela svećeničke predaje (tzv. Pg prema njemačkom nazivu „Priestergeschichte”) bilo govora o *Savezu Jahvinu s patrijarsima*. Izgleda da se Pg zanimao mnogo više i – možda čak isključivo – za *sinajski Savez*, koji je Jahve posredstvom Mojsija sklopio sa cijelim narodom. Tema Saveza s patrijarsima – prije svega s Abrahamom – izgleda da je dosta kasno unesena u opus Svećenika (P) konkretno u *Post* 17. U biblijskim tekstovima P predaje, koji se nalaze u *Post* 28,3sl, 35,9–13 i 48,3sl, spominje se samo *blagoslov Abrahamov* (hebr. birkat Abraham) a ne *Savez*. A naprotiv u *Post* 17,1–14 ne spominje *blagoslov Abrahamov* nego samo *Savez* (berith) s Abrahamom. A gore rekosmo da *Post* 28,3sl, 35,9–13 i 48,3sl ovise o *Post* 17, odnosno u tijesnoj su vezi s njime. Iz toga slijedi da je pisac svećeničkog povijesnog opusa (Pg) imao pred sobom predaju o patrijarsima. Ali ona je sva bila pod temom „blagoslova”. Tu predaju je on potom preradio. Unio je u nju svoju *teologiju o savezu*, ali samo u odsjek u kojem govori o Abrahamu i Mojsiju, dok je drugdje svagdje ostao vjeran starijoj predaji, pa je, dosljedno tome, u drugim tekstovima ostavio temu „blagoslova”. A teologiju saveza pisac svećeničke predaje naslijedio je od deuteronomističke predaje (D) i od ostalih starijih predaja, naročnih u Petoknjžju, za koje je on očito znao i uzimao ih u obzir. Prema tome, smijemo pretpostaviti da u P pred–literarnoj predaji nije bilo ništa spominjano o savezu s patrijarsima. Ovo naše naslućivanje potvrđuje i prorok *Ezekiel*.

Ezekiel je naime proizišao iz P škole, ili joj je svakako bio veoma bliz. A kod njega obećanja patrijarsima, sa Savezom ili sa Zakletvom, ne igraju neku posebnu ulogu.¹⁹ Tek u kasnijem ili drugotnom sloju Ezekielove knjige susrećemo misao o „zemlji koju je Jahve dao svome sluzi Jakovu” (Ez 28,25; 37,25).²⁰ Ali ni ovdje nema ni govora o zaklinjanju (*nišb'a'* ili *šebu'a'*) odnosno o savezu (*berith*). Dakle, ni u Ezekielovoj predaji nije teologija o Savezu s patrijarsima igrala neku značajniju ulogu. Stoga zaključujemo da je pisac Pg (svećenički opus povijesnog dijela povijesti spasenja SZ) tu teologiju o Savezu s patrijarsima, poglavito u *Post* 17, na temelju raznih starijih predaja koje su još uvijek sačuvane u *Post*, sam prenio u P opus.

17 I ostali tekstovi iz P predaje pretpostavljaju da je Kanaan zemlja koju je Jahve darovao svome narodu. Usp. Lev 14,34; 23,10; 25,2.38; Br 15,2; 20,24; 32,7.9; 33,53.

18 Tako LOHFINK N., *Landesverheissung* 13 i ELLIGER, *Leviticus* 369–372.

19 Usp. ZIMMERLI, *Ezechiel* 874.

20 Isto, 696 i 909.

3. DEUTERONOMISTIČKA PREDAJA

U deuteronomskoj odnosno deuteronomističkoj²¹ predaji obećanje kanaanske zemlje Abrahamu i potom patrijarsima općenito već igra veoma značajnu ulogu. To je dapače jedna od glavnih dt. teoloških preokupacija s obzirom na Jahvino obećanje patrijarsima. U deuteronomističkoj (dt.) predaji koja se proteže tamo od *Knjige Pnz* pa seže sve do 2 Kr susrećemo već ustaljeni literarni oblik, klišeirani oblik kako ga zovu egzegeti, o *zemlji* (*'erec* odn. *'adamah*) koju je Jahve uz *zakletvu* (gl. *nišba'*) *obećao dati* ocima *Abrahamu*, Izaku i Jakovu. U vezi s time treba čitati slijedeće tekstove u kojima se pojavljuje tema Saveza s patrijarsima i tema obećane zemlje: Pnz 1,8.35; (29.12; 30,20); 31,7 (20.21).(23); 34.4; Jš 1,6; 5,6; 21,43.44; Suci 2.20.²²

U izvornom *Pnz* (=deuteronomska predaja!) odnosno u najstarijem sloju *Pnz* (danas Pnz 5–28) nema još ustaljenih formula u vezi sa Savezom i obećanjem zemlje patrijarsima. Kad se ipak u tom dijelu *Pnz* spominje Savez, događa se to sekundarno, to jest ovamo je umetnuto redakcijski.²³ Da je to spominjanje obećanja zemlje u *Pnz* 5–28 sekundarno vidi se po tome što je ono često navedeno u relativnoj rečenici (npr. „Zemlja *za koju se zakleh*“, usp. Pnz 6,10.18.23; 10,11; 11,9 i drugdje), po tome što se umjesto glagola „zakleti“ (hebr. *nišba'*) upotrebljava glagol „reći“ (hebr. *dibber*) kao npr. u *Pnz* 9,3 i 11,25.²⁴ Pa i pretvaranje glagolskog oblika „zakleti se“ (*nišba'*) u imenični oblik „zakletva“ (hebr. *šebu'a*) također je trag kasnijeg podrijetla. Tako npr. vidimo da se u nekim tekstovima koji su u *Post*, *Izl* i *Br* bili umetnuti iz deuteronomističke predaje (npr. *Post* 18,19; 22,26; 26,3–5; *Izl* 13,5.11; 32,13; *Br* 14,16.23; 32,11) pojavljuje nominalni oblik „zakletva“, a ne više glagolski oblik „zakleti se“. U određivanju starosti neke predaje to je veoma važno znati: glagolski oblici su mnogo stariji od imeničkih oblika.

Tema Jahvine zakletve i obećanja zemlje pojavljuje se i u *prosnim* molitvama (npr. *Izl* 32,13; *Br* 14,16.23; Pnz 9,27sl), ali opet ne tako često da bismo morali zaključiti da je „Sitz im Leben“ teološke teme zakletve i obećanja zemlje u kultu odnosno u molitvama. Dapače, ima mnogo molitava, odnosno prosno–molitvenih tekstova, i u Petoknjižju i u deuteronomističkom opusu (pa i u kroničarskom opu-

21 Općenito egzegeti razlikuju pojmove „deuteronomski“ i „deuteronomistički“. Deuteronomska je predaja ona koja je sadržana u knjizi Pnz a deuteronomistička je predaja ona koja se proteže kroz knjige Jošua – 2 Kr. Te su knjige naime potekle iz jedne jedinstvene biblijske škole koja je napisala i objelodanila *Ponovljeni zakon*. Te knjige Jošua – 2 Kr napisane su u duhu Pnz. Zato s pravom taj opus Jošua – 2 Kr nazivamo deuteronomistička predaja. Deuteronomistička zato da bi se ta predaja razlikovala od one koja je sadržana samo u Deuteronomijumu odnosno Ponovljenom zakonu koju pak nazivamo deuteronomska predaja. Tako LOHFINK. Medutim NOTH ne razlikuje te dvije predaje. On smatra da je sve to jedna te ista predaja koju on naziva *deuteronomistička* (njem. deuteronomistisch) kojoj je prethodio *deuteronomski* Zakon (= Pnz). Ima egzegeta koji dapače prave još veće razlike. Tako neki govore o *pred-deuteronomskoj* predaji ili o *rano-deuteronomskoj* predaji koja bi prethodila predaji zapisanoj danas u Pnz 5–28. Tako npr. BREKELMANN, Elemente.

22 Osim tih tekstova o obećanju zemlje ocima govori se još i u *Pnz* 1,11.21; 29,12; Još 18,3; 23,5; 2 Kr 13,23. *Pnz* 31,23 stavili smo u zagradu kao i još neke druge tekstove. Oni naime nisu izvorno pripadali dt. predaji, nego su u nju kasnije bili umetnuti. Oni drugi tekstovi u zagradi spadaju u kultske predaje.

23 Tako su sekundarni tekstovi *Pnz* 6,10.18.23; 10,11; 11,9; 13,18; 19,8; 26,3.15; 28,11.

24 Ipak u tom dijelu prevladava glagol „zakleti se“.

su) u kojima se spominju patrijarsi, ali se ne spominju obećanja patrijarsima (na pr. 1 Kr 18,36; 1 Ljet 29,18 i 2 Ljet 30,6). Spominjanje imena izraelskih patrijarha u molitvama veoma je staro, ali tema obećanja zemlje i sklapanja saveza u njima je sekundarna.²⁵ Dakle ne bismo mogli tvrditi da se deuteronomska predaja o Jahvinim obećanjima, datim patrijarsima uz zakletvu, temelji na *kultskoj* tradiciji kao što bismo to rado očekivali. U kultskoj tradiciji, izgleda, tema nije dovoljno udomaćena.

Ostaje jedini zaključak da se predaja o Jahvinim obećanjima patrijarsima i o sklapanju saveza s njima temelji na mnogo starijim predajama koje su zabilježene u Petoknjžju, to jest na jahvističkoj i elohističkoj predaji.

Doista, u jahvističko-elohističkoj predaji spominje se zakletva Jahvina, data ocima, i povezuje se s obećanjem zemlje patrijarsima. J spominje obećanje zemlje Abrahamu već u *Post* 12,7 (pa onda još u 13,15.17), a Jakovu u *Post* 28,13. Ti tekstovi su jezično i tematski međusobno povezani i nose sasvim jasno jahvističke karakteristike. Oni se u svemu podudaraju s *Post* 15,18 i 15,9–16. U *Post* 15,9–16 opisan je *obred* sklapanja saveza i vizija Abrahamova. Ono što je Jahve učinio s Abrahamom onog kasnog popodneva ili u sumrak Jahvist je opisao ovako: „Toga je dana Jahve sklopio savez (hebr. karat berit = zasjekao je savez) s Abrahamom rekavši...” (*Post* 15,18). U tome obredu „sijećenje životinja na pola” (15,10) postaje polazištem u hebr. jeziku za izraz „sklopiti savez”. „Sjeći savez” zapravo postaje terminus technicus za „sklopiti savez”. U obredu „sijećenja životinja na pola” korišten je tog termina.

Da svi ti tekstovi doista iskonski pripadaju J, dokaz nam je jahvistički tekst u *Post* 28,7 u kojem su nekako sadržani elementi svih ostalih tekstova:²⁶ „Jahve, Bog nebesa, koji me je *uzeo* iz kuće moga oca i rodnoga kraja (usp. *Post* 12,1.7) i koji mi je *obećao* (12,7) i *zakleo se* govoreći (post 15,18): 'Tvome ću potomstvu dati ovu zemlju' (*Post* 12,7; 15,18), pred tobom će poslati svog anđela, i odande ćeš ti dovesti ženu mome sinu” (*Post* 28,7). Ovaj je tekst u jahvističkom opusu veoma važan: njime J zaključuje svoj prikaz Abrahamova života. Jahve je uz zakletvu obećao Abrahamu zemlju kanaansku i zato nema više povratka u očinsku zemlju, u kaldejsku zemlju. Ali iz nje ipak mora uzeti ženu za svog sina. Sluga koji ide po ženu mora se Abrahamu *zakleti* da će poslije smrti Abrahamove sve ostati kako je Jahve od njega tražio.

Ukratko, da zaključimo. Svi tekstovi u Petoknjžju koji govore o Jahvinom obećanju zemlje i o zakletvi svode se na *Post* 15 kao najstariji tekst, matični tekst, o Jahvinim obećanjima datim Abrahamu da će posjedovati zemlju kanaansku.

KNJIŽEVNA VRSTA, VRIJEME NASTANKA I KONTEKST

Na prvi pogled *Post* 15 je *pripovjedačke* naravi i u širem smislu riječi mogli bismo ga označiti kao *pripovijest* (lat. narratio, njem. Erzählung). No ako primijie-

25 Usp. LOHFINK N., *Landesverheissung*, 19–20.

26 LOHFINK, isto 21–22, izvrsno to dokazuje analizirajući taj tekst i uspoređujući ga s drugim biblijskim tekstovima.

nimo na nj ona načela koja je za *pripovijest* iznio C. Westermann,²⁷ već nailazimo na prve poteškoće u vezi s određivanjem književne vrste. Westermann kao bitno za pripovijest traži da ona bude *napeta* na početku i da se ta napetost *razriješi* na kraju kroz neku *radnju*. Istina, u *Post* 15 postoje napetosti, ali se odmah na početku rješavaju (na primjer napetost između obećanja mnogobrojna potomstva i činjenice da je Abram bez djece). Za pripovijest Westermann još traži da u njoj budu nazočne razne *skupine osoba* koje djeluju. U *Post* 15 nema takvih skupina osoba, nego su prisutne zapravo samo dvije osobe: *Jahve* i *Abram* (ptice grabljivice u r. 11 ne možemo uzeti u obzir; uostalom njih je Abram odmah otjerao!) Što se akcije, djela, tiče *Post* 15 je prilično siromašan. Izvan govornog okvira zapravo se ništa ne događa. A i ono malo događanja koje tu postoji (Jahve izvodi Abrama van, obred siječenja žitovinja na pole) skundarnog je karaktera: podređeno je naime govoru. U *Post* 15 uopće najvažniji je *govor*. *Osam* puta govori Jahve, a *tri* puta Abram. Istina, i govor je u neku ruku djelovanje, događanje, ali to je reducirano događanje. Treba imati na umu da taj *govor* nije zapravo *razgovor*: Jahve govori *osam* puta, a Abram samo *tri* puta! To je dakle u neku ruku Jahvin *monolog*, samogovor u kojem Jahve sve više i više razvija ono što je zapravo izrekao već na samom početku. To također spada kao karakteristika na biblijske prikaze: govor se razvija, stvari se pojašnjuju i upotpunjuju. Postoji još jedna značajka za pripovijest: u pripovijesti se pripovjedač uživljava u događaj, poistovjećuje se s osobama, s glavnim junacima pripovijesti. A u *Post* 15 on se naprotiv od osoba distancira, i to dva puta (u retku 6: „Abram povjerava Jahvi, i to mu se uračuna u pravednosti!” i u retku 18: „Toga dana...”), dakle na kraju prve i na kraju druge scene.

Na temelju svega iznesenog *Post* 15 ne bismo mogli označiti kao *pripovijest* nego tak kao *pokušaj* da se slijedi književna vrsta pripovijesti.

Ako za *Post* 15 ne možemo reći da je sasvim *pripovijest*, mogli bismo za *Post* 15 naći drugu književnu vrstu, inače specifičnu za kraljeve i proroke Staroga zavjeta, a to je „zbirka spasenjskih proračanstava”. Oba zbirka u *Post* 15 je sekundarna, jer pokušava protumačiti stare predaje. *Post* 15 je zbirka raznih predaja koje su čuvale uspomenu na Jahvina obećanja Abrahamu. Takvih *zbirki* ima i drugdje u Bibliji SZ (a ima ih i izvan Biblije: npr. zbirka proračanstava Azarhadonu, vidi: ANET str. 449sl i JASTROW, Religion Babyloniens und Assyriens, Giessen 1912, str. 158–164). Tipičan je primjer *Pis* 89,20–38: zbirka različitih proračanstava Davidu i njegovim potomcima.

Vrijeme postanka *Post* 15. Tekst *Post* 15 nije mogao biti sastavljen još u vrijeme dok je Abraham živio, nego mnogo stoljeća kasnije, no ipak nešto ranije nego je J pisao svoju Povijest spasenja izabranog naroda. Obećanja odnosno proračanstva koja su sada sadržana u *Post* 15 bila su ranije tradirana u okviru *više* raznih predaja. J je te zbirke preuzeo, djelomice iznova formulirao i interpretirao, ali sadržaj teksta kao takav već je prije njega postojao, istina, ne mnogo ranije, jer lista naroda pretpostavlja zauzeće Judeje, u r. 7 pretpostavlja se izlazak iz Egipta, a u rr. 1.6–7.18 pretpostavlja se čak kraljevstvo Davidovo. *Post* 15 je sa svojom srži, dakle mogao nastati kratko prije J, to jest u vrijeme kralja Davida (oko 1.000

27 WESTERMANN C., *Erzählung*, str. 33sl.

godine pr. Kr.), a Jahvist je živio i djelovao za vrijeme Salomona (negdje između 970. i 935. pr. Kr.). To dokazuje sastav i jezik, a i teološke tendencije. Po sastavu *Post* je prilično monolitna cjelina, po jeziku ponešto tuđa Jahvistu, a još više tuđa (Jahvisti) po stanovitim teološkim preokupacijama. U *Post* 15,18 spomenut je savez koji J inače izbjegava spomenuti u vezi s Abrahamom ili uopće u vezi s patrijarisima (jer je savez, prema njemu, sklopljen kasnije s Izraelom na Sinaju!). Tako u *Post* 24,7 (a i *Post* 26,3), gdje aludira na *Post* 15,18, izbjegava riječ *savez* (*berith*) pa upotrebljava riječ *zakletva* (*nišba'*). Njegova je obljubljen tema u povijesti patrijarha *blagoslov* (usp. *Post* 12,1–3), a ne obećanje zemlje. Zato u *Post* 15,1–3 potiskuje temu obećanje zemlje, a naglašava temu potomstva i to mnogobrojna potomstva što je upravo *blagoslov* Abrahamov. Taj se *blagoslov* ostvario u vrijeme Salomona, u vrijeme J.

Kontekst. *Post* 15,1 pretpostavlja već postojeći tekst na koji se nadovezuje. Vjerojatno je već prije J postojao tekst prije *Post* 15. a taj bi bio *Post* 14. To potkrepljuju neke riječi, npr. *rekuš* (blago) u 14,11.12.16.21 i 15,14; *jaša'* (izići) u 14,17.18 i 15,4.5.7.14; *magen* (zaštita) u 14,20 i 15,1. Osim toga postoje i *sadržajne* povezanosti s *Post* 14. U *Post* 14 nakon pobjede Abram nije htio uzeti plijen nego se zahvalio Bogu: Bog je njegova nagrada! U 15,4 rečeno je da će potomstvo Abrahamovo izići s velikim blagom „onamo“ (hebr. *henna* – u hrv. prijevodu taj *henna* nije preveden). Kamo? U *Post* 14 (potkraj) scena se odigrava u blizini *Salema*. Čitalac ne može ne sjetiti se *Jeruzalema* (sem. *Urušalem*) koji je godine 1.000 kralj David osvojio i učinio prijestolnicom Izraelskog kraljevstva. Jeruzalem je, izgleda, cilj Abrahamova kretanja. Taj je cilj ostvario David. U tom kontekstu postaju nam jasniji oni kronološki podaci u 15,13.16: *400 godina* bilo bi 400 godina od Abrahama do Izlaska sinova Izraelovih iz Egipta, a *četiri naraštaja* protekla bi od vremena Izlaska do osvajanja grada Jeruzalema. Dakako, kronološki podaci nisu, historijski gledano, *sasvim* točni; oni su okvirni.

Povezanost između *Post* 14 i *Post* 15 s obzirom na Jeruzalem mogao je učiniti tek Jahvist. Prije njega u *Post* 15 mogla je biti aluzija samo na Hebron, gdje je grob Abrahamov i gdje je prije Jeruzalema bila prijestolnica judejskog kralja Davida. Praoblik *Post* 15 mogao je nastati već prije godine 1.000 i to u gradu Hebronu. Aluzija na Hebron je u *Post* 15,15. Ali kad je Jeruzalem bio osvojen i učinjen prijestolnicom, on je postao ciljem putovanja: potomak Abrahamov, David, osvojio je Jeruzalem. Kad je David stabilizirao svoje kraljevstvo, u svetištu su opjevali njegove uspjehe. To su činili u svjetlu povijesti izraelskih patrijarha, poglavito u svjetlu patrijarha Abrahama. Tako je taj tekst nastao za vrijeme kralja Davida, i služio je za uzveličavanje Boga i samog kralja, dakako u okviru liturgije.

LITERARNA KRITIKA

Nejasnoće koje su nam u odnosu na *Post* 15, nakon određivanja književne vrste ostale može riješiti *literarna* kritika.²⁸ Literarna kritika pokušava raščlaniti i

²⁸ Riječ „kritika“ ne uzimamo ovdje u smislu neke „kritizerske“ kritike, nego u onom smislu koji ta riječ doista ima na temelju svojeg grčkog porijekla, to jest „sud“, „rasuđivanje“. „suditi“, „rasuđivati“ (grč. *kritein*, odnosno *krisis*).

razjasniti *povijest nastanka* nekog teksta. U tom smislu, dakle, želimo odgovoriti na pitanje u vezi s poviješću teksta: da li je neki tekstovni element postojao već prije nego je bio konačno zabilježen, ili je možda nastao za vrijeme samog bilježenja odnosno redigiranja teksta, ili je nastao čak poslije, kad je tekst već bio redigiran i dogotovljen, pa je onda naknadno unesen u tekst. To je uglavnom posao literarne kritike, to je dijapazon na kojem se ona kreće.

Post 15 obrađuje više različitih tema. Rec 2–4 govore o obećanju *sina*, redak 5 govori o obećanju *mnogobrojna potomstva*, a u recima 7–21 obećaje se Abrahamu konačno i *zemlja*. Dakle, sin – mnogobrojno potomstvo – zemlja. Obećanje dakle raste, i to crescendo. Kad bi *Post* 15 po svojoj književnoj naravi bio *pripovijest* u pravom smislu te riječi, onda bismo tu trebali imati nazočne zapravo *tri* ili najmanje *dvije* zasebne pripovijesti koje bi te pojedine teme obrađivale: pripovijest koja bi razvijala temu obećanja *sina*, pripovijest koja bi obrađivala obećanje mnogobrojna potomstva i, konačno, pripovijest koja bi razvijala temu obećanja kanaanske zemlje. U stvari imamo takve pripovijesti, ali na drugim mjestima u Knjizi Postanka. *Post* 18,1–16 razvija temu obećanja *sina*, *Post* 12,7 sadrži temu obećanja zemlje, *Post* 12,2.7 sadrži obećanje mnogobrojna potomstva. Dobivamo dojam kao da je pripovjedač u *Post* 15 spojio, i to u obliku *sažetka*, razne predaje, teme koje su prije toga postojale svaka za se i obrađene dosta opširno.

Ono što vrijedi za *Post* 15,2–5 vrijedi uglavnom i za *Post* 15,7–21. I u tom drugom dijelu postoje razne teme koje je pripovjedač crpio iz starih usmenih predaja i sastavio u jednu cjelinu. Pri tom su mu se potkrale neke neujednačenosti: na primjer u *Post* 15,5 je *noć* („Pogledaj na nebo i zvijezde prebroj!”) a u *Post* 15,12 primjećuje pripovjedač: „Kad je *sunce* bilo pri zalazu...”. U retku 6. pisac hvali Abramovu *vjeru*, a u retku 8. opisuje kako Abram sumnja, jer postavlja pitanje: „Kako ću ja doznati?”²⁹ Već je to jedan od znakova da je pripovjedač pred sobom imao razne predaje koje je pokušao sastaviti u jednu cjelinu.

Neki egzegeti vide u *Post* 15 nazočnu i *različitu duhovnost*, dapače različitu *religioznost*. U prvom je dijelu Bog prikazan veoma apstraktno i oprezno, s osjećajem finoće za nj kao najviše biće. Naprotiv, u drugom je dijelu taj Bog – odmah imao taj dojam – opisan veoma konkretno, može ga se gotovo rukom dirati, doticati ga. U tom drugom dijelu po srijedi je grubi antropomorfizam. U prvom dijelu Bog govori „u ukazanju”, a u drugom dijelu izravno i bez posrednika.

Na sastavljenost *Post* 15 iz raznih starijih predaja upućuju nas i paralelizmi i podvostručenja (dubleti). Podvostručenje nalazimo već na samom početku: retku 2 i 3. U retku 3a („Kako mi nisi dao potomstva...”) izrečeno je isto što i u 2a („Kad ostajem bez poroda”). Slično nešto postoji i u recima 2b i 3b. U retku 2b pripovjedač je zabilježio: „Kad je mojoj kući nasljednik Eliezer Damašćanin...”, a u retku 3b: „Jedan će od mojih ukućana postati moj baštinik”. I u jednom i u drugom retku izrečena je ista stvarnost, samo drugim riječima. Iz toga se nužno nameće zaključak: redak 3 je *sekundaran* odnosno naknadni. On pokušava protumačiti ono što je izrečeno u retku 2. U retku 2 Abraham je rekao da „ostaje bez poroda” i za taj izraz upotrijebio hebr. riječ *'ariri*. Riječi *'ariri* je međutim u SZ rijetka (po-

²⁹ Usp. LOHFINK N., *Landesverheissung*, 38–39, smatra da između r. 6 i r. 8 nema protivurječja.

javljuje se samo još u Lev 20,20–21 i Jr 22,30) i veoma nejasna. Nejasno je i to kako bi mogao baš neki Eliezer Damašćanin postati nasljednik Abramova klana. Pripovjedač je stoga stvorio novi redak, redak 3, i u njemu pokušao protumačiti ono što je rečeno u 2. retku.

Još jednu poteškoću susrećemo u *Post* 15,13–16. Taj odlomak ne može biti izvoran. Svakako, on nije mogao prije J postati na tom mjestu, u tom kontekstu. Taj odlomak bi još kako–tako imao smisla kad bi stajao poslije 17. retka odnosno, još bolje, poslije 18. retka. Taj ulomak *Post* 15,13–16 je pripovjedač uzeo iz neke, dakako, starije predaje i ubacio ovamo. To nam dokazuju reci 12. i 17. Redak 12 glasi: „Kad je sunce bilo pri zalazu...”, a redak 17: „Kad je sunce zašlo...” Recima 12. i 17. međusobno su sadržajno, očito, povezani. I ono što je sadržano u recima 13–16 zapravo prekida sadržaj koji povezuje redak 12 sa 17. A zašto ti reci ovdje? Pripovjedač ih je stavio u tekst, budući da oni daju odgovor na pitanje postavljeno u retku 8: „Kako ću doznati?” (usp. redak 13: „Dobro znaj!”). A kako je redak 8. iz E predaje, tako je i taj ulomak 13–16 također iz E predaje.

Konačno i reci 19–21 ne odgovaraju sasvim dobro starijem sloju pred–literarnog stadija. Nabranje raznih plemena što su živjela u Kanaanu plod je kasnijeg vremena u kojem su Izraelci zauzeli sav Kanaan i pomalo potiskivali ta plemena iz njihove stare postojbine. To potiskivanje kanaanskih plemena trebalo je sankcionirati Jahvinim obećanjem.

Imajući sada u vidu, sve što rekосmo, mogli bismo i smjeli zaključiti: srčiku *Post* 15 sačinjavaju slijedeći reci: 1–2. 4–12.17–18a. Ostali su reci sekundarni, dodatak: redak 3 tumači redak 2, a reci 13–16 tumače odnosno odgovaraju na upit u retku 8 i, konačno, reci 19–21 su kasniji dodatak koji ima ulogu sankcije postojećeg stanja.³⁰ Srčika teksta je u vrijeme, kad je Jahvista skupljao predaje i sastavljao ih u jednu cjelinu, već postojala. Istina, nije nastala mnogo ranije (jer ima kultskih elemenata koji mogu osporavati duboku starost teksta). Po svemu sudeći, srčika našeg biblijskog teksta mogla je nastati negdje u 12. ili 11. stoljeću (J je redigirao svoju povijest u 10. stoljeću).

STRUKTURA

Post 15 ima izvrsnu strukturu. Za određivanje strukture veoma važnu, čak i presudnu ulogu ima redak 6. On povezuje prvi dio (15,1–5) s drugim dijelom (15,7–21). On je u tom pogledu kopča, spojnica što vješto spaja ta dva dijela u jednu cjelinu.

Post 15 možemo podijeliti prije svega u dva dijela: *Post* 15,1–6 (15A) i *Post* 15,7–21 (15B). Ta dva dijela međusobno su povezana, jedan drugome podređena.

³⁰ Povijest pred–literarnog stadija *Post* 15 studirali su u novije vrijeme O. KAISER (Genesis 15, s. 110), H. SEEBASS (Zu Gen 15) i N. LOHFINK (Landesverheissung, 25–40). Oni su dotični tekst raščlanili na razne „slojeve”. Tako prema KAISERU (str. 118) 1. r. ima proročki karakter (usp. pojavu formule „haja d^ebar JHWH”); taj r. ukazuje na utjecaj sa strane proročkog pokreta odnosno sačinjen je na temelju proročkog rječnika. U r. 7 – isto tako prema KAISERU (str. 119) – imamo deuteronomski jezik. Dakle, po srijedi bi bio deuteronomski utjecaj. LOHFINK naprotiv smatra da u *Post* 15 nemamo elemenata koji bi potjecali iz vremena poslije 10. stoljeća. On se naslanja na studiju CAZELLESA (Gen XV) koji zastupa veoma duboku starost *Post* 15. Slično, duboku starost *Post* 15 zastupaju KILIAN i SEEBASS.

I prvi i drugi dio počinje Jahvinim govorom o obećanju. Obećanje je izraženo kulturnim jezikom. Slijedi zatim odgovor Abramov. U oba dijela Abram oslovljava Jahvu s *Adonai Jahve*, to jest *Gospode Jahve!* Ovim oslovljavanjem Abram zeziva Jahvu da mu razjasni situaciju, da mu da odgovor u bezizlaznoj situaciji. Potom slijedi Jahvina rekacija (redak 4 i 9) i događanje (redak 5 i reci 10–12.17). Ako bismo to željeli prikazati u shemi, onda bi to izgledalo ovako:

15.1–6

15.1 Jahve se predstavlja i obećaje zaštitu

15.2 Abram odgovara: žali što nema sina

15.4 Reakcija Jahvina: Jahve obećaje sina

15.5a Jahve izvodi Abrama van

15.5b Jahvin govor: Jahve obećaje Abramom mnogobrojno potomstvo (hebr. *zera'*)

15.7–12

15.7 Jahve se predstavlja i obećaje dati zemlju

15.8 Abram odgovara: traži jamstvo za Jahvino obećanje

15.9 Jahve daje upute za obred sklapanja saveza

15.10–12.17 Abram sprema životinje za obred

15.18–21 Jahvin govor: Jahve daje zemlju (ispunja obećanje). Sadržaj saveza (hebr. riječ *zera*)

Pri kraju prvog dijela, redak 5, i pri kraju drugog dijela, redak 18, pojavljuje se ključna riječ „potomstvo“, hebr. *zera'*. Još su dvije takve ključne riječi koje se ponavljaju na važnim mjestima u prvom i drugom dijelu. To su riječ–glagol *jaraš* što znači baštiniti (gl), baštinik (imen.) (reci 15.4 dva puta i 15.7.8 također dva puta) i glagol *hoci'* što znači *izvesti* (reci 15.5 i 15.7. Dapače, glagol *izvesti*, hebr. *hoci'*, pojavljuje se u zadnjem retku prvog dijela („*Izvede ga van*“) i u prvom retku drugog dijela („*Ja sam Jahve koji sam te izveo...*“). Ta riječ spaja prvi dio s drugim, svršetak prvog dijela s početkom drugog dijela. Ona je tu u ulozi chiasme.³¹

Shema pokazuje da je *Post* 15 umjetnički sastavljen. Pisac je različite pretpostojeće predaje spojio u jednu cjelinu. U tome je bolje uspio što se tiče drugog dijela, nego što se tiče prvog dijela. U drugom je dijelu sadržaj logičniji nego u prvom: Abraham traži sigurnost – dobiva upute za obred sklapanja saveza – izvršava upute – i doživljava neke vrste mistički san, i dobiva potvrdu prijašnjeg obećanja: Jahve riječima tumači ono što je simbolički čin trebao naznačiti. Drugi je dio i međusobno bolje povezan nego prvi.

Redak 6. ima u tom kontekstu neobičnu ulogu: on prije svega povezuje prvi dio s drugim, on je u središtu pažnje, na vrhuncu ljestvice (A–B–C–D–X–A₁–B¹–C¹–D¹). U tom retku iznesena je zapravo središnja teološka misao, tema cijelog poglavlja: Abrahamova vjera, Abrahamova pravednost. Vjera Abramova, pravednost njegova upravo su poticaj Jahvi da na Abramom ispuni svoje obećanje.³²

31 Slični elementi paralelizama nalaze se i u *Post* 1,1–2,4a. Usp. REBIĆ A., *Biblijska prapovijest*, Zagreb 1970, str. 80–85.

32 Usp. LOHFINK, *Landesverheissung*, str. 48.

TRADICIJA I TUMAČENJE

TRADICIJA

Iz dosad rečenog proizlazi da su u *Post* 15 sadržane veoma stare izraelske predaje u Abrahamu. Sad je na redu da odredimo o kojim se to predajama radi. Analizirat ćemo *Post* 15 i tražiti što je vlastito piscu, Jahvisti odnosno Elohisti, a što je starije od njega i stoga već prije u usmenim predajama pretpostojalo. Moramo obraditi samu redakciju (analiza redakcije teksta), te tako istražiti starost tekstova i pokazati koji su tekstovi od J i E, a koji su postojali već prije njih.

Već na temelju onog što ranije iznijesmo o *Post* 15 dadu se dosta jasno razlučiti tri predaje:

- a) Obećanje sina – baštinka (15,4)
- b) Obećanje mnogobrojna potomstva (15,5)
- c) Obećanje zemlje (15,7)

U ovom slijedu ne možemo ne primijetiti stanoviti rast sadržaja: *sina* – *mnogobrojno potomstvo* – *zemlja*. Ovaj crescendo–rast ukazuje na to da je zapravo po srijedi rast–crescendo sadržaja u pred–literarnim predajama koje su se iz pokoljenja u pokoljenje prenosile *usmenim* putem. Sasvim je naravno da se usmena predaja, prenošenjem iz pokoljenja u pokoljenje, proširuje i obogaćuje. Ona sadržajno raste. U skladu s tim zakonom usmene predaje najstariji sloj u *Post* 15 bio bi upravo *obećanje sina*³³ koje onda prerasta u obećanje *mnogobrojna potomstva* i, još dalje, u obećanje *zemlje*, budući da je za mnogobrojno potomstvo potrebna i prostrana zemlja. Taj najstariji sloj u kojem je već bilo sadržano obećanje sina sačuvan je u *Post* 18,9–15.³⁴ Obećanje zemlje, naprotiv, nije u cijelosti drugdje sačuvano. Ipka, srž te predaje sačuvana je u *Post* 12,7; 13,14–17 i 15,7–21 (naš tekst) te 28,13. U *Post* 12,7 formulacija je veoma kratka, naime: „Tvome ću potomstvu dati ovu zemlju!” U našem je tekstu, naprotiv, proširena s nekoliko ilustracija. Učinio je to Jahvisti. *Post* 13,14–17, izgleda, također potječe iz predjahvističkog vremena. Za taj tekst mogao je znati i sam Jahvist.³⁵ Prema c. *Westermannu* i *Post* 28,13 sadrži predjahvističku predaju o obećanju zemlje Abrahamu.³⁶ Prema tome, te dvije predaje, predaja o obećanju sina–baštinka i predaja o obećanju zemlje za sina–baštinka, veoma su stare. Svakako su postojale već prije nego je Jahvist redigirao svoju Povijest spasenja. Nešto mlađa od tih dviju predaja je predaja o mnogobrojnem potomstvu. Ta je predaja, u odnosu na prve dvije, sekundarna, razvijena na temelju obećanja sina–baštinka. Ali i ona je bila razvijena prije nego je Jahvist pisao Povijest, pa zato i ona spada u pred–literarnu fazu. Trag

33 Tako i WESTERMANN, *Erzählung*, 19sl.

34 Usp. KILIAN R., *Abrahamstraditionen*, 148sl. Prema njemu je *Post* 18,9–15 izvorna i najstarija predaja koja je ovoj u *Post* 15 već pretpostojala i koju je Jahvist imao već oblikovanu pred sobom i uvrstio je ovdje u *Post* 15. Usp. i kod LOHFINK, *Landesverheissung*, str. 51 sl.

35 Usp. KILIAN R., *Abrahamstraditionen* 24sl. Slično još i HASPECKER, *Natur und Heilsfahrtung*, str. 87.

36 WESTERMANN, *Erzählung* 27–31. Njega slijedi SEEBASS, *Gen* 15. SEEBASS se izričito opredijelio za Jakova. Slično i LOHFINK, *Landesverheissung* 51–52.

Sabirajući te stare predaje i prenoseći ih u cjelinu svoje Povijesti spasenja, Jahvist je svoje suvremenike želio upozoriti na neke veoma važne elemente iz života starih patrijarha i pokazati kako su ti elementi, kao npr. obećanja Božja, veoma važni. Konačno, on je živio – i to moramo imati vazda na umu – u vrijeme kad se ta obećanja zorno ispunjavaju na Davidu i njegovu osvajanju kanaanske zemlje. Ono što David u njegovo vrijeme ostvaruje Jahvist gleda kao ostvarenje nečeg što je Jahve obećao već patrijarsima.

TUMAČENJE

Prvi dio

Post 15 počinje Jahvinim govorom: 15,1. Taj je redak Jahvist napisao kako bi cjelini dao neko polazište i usmjerenje. U tom nam retku upada u oči riječ „ukazanje”, hebr. *mahaze*. Ta se riječ u Petoknjžju, osim na ovom mjestu, nigdje drugdje ne upotrebljava. Ona je *hapax* za Petoknjžje. Izvan Petoknjžja ta se riječ upotrebljava samo na dva mjesta: u Br 24,4.16 za poganskog vidioca Bileama i u Ez 13,7 za lažne proroke. Za Izraelca je ta riječ stoga mogla imati ponešto neuobičajen prizvuk. Da li je Jahvist, upotrijebivši tu riječ, htio Abrahama označiti kao *proroka* (kao što je to izričito učinio Elohist u *Post* 20,1–17 gdje Abrahama naziva *nabi*: „prorok je on!”), ili ga je tom riječju htio izdići iznad njegovih suvremenika, ne možemo sa sigurnošću reći. Ako još uzmemo k tome formulu *haja debar Jahve 'el-'Abram* (Jahve uputi riječ Abram) koja je tipično proročka – upote predaje o obećanju mnogobrojna potomstva sačuvan je na raznim mjestima u *Knjizi Postanka* (12,2.7; 13,16; 17,4–5).

Jahvist je sabrao sve te stare predaje i vješto ih sastavio u jednu literarnu cjelinu. Dakako, pri tom je gradivo iz starijih predaja nužno kratio. Tako je obećanje sina–baštinika prilično skratio. To je obećanje u starijoj predaji moralo biti mnogo opširnije ispričano. Na to nas upućuju neki nezični elementi koji su ostali u *Post* 15, 1–4. Obećanje mnogobrojna potomstva još je više skratio. Njemu je posvetio samo jedan redak: 15,5. Taj je redak sada zapravo samo *sažetak* onog što je u starijim predajama bilo pripovijedano opširnije.³⁷ Zanimljivo, Jahvist je najviše pažnje posvetio obećanju zemlje (15,7–21). Prenoseći to obećanje iz starije predaje, htio je biti toj predaji što je moguće vjerniji: gotovo je doslovcе *prepisao* stariju predaju. Izostavio je iz nje samo ono što mu nije bilo zanimljivo. Upravo zato neke nejasnoće kao, na primjer, ona nejasnoća u retku 11: „Ptice grabežljivice obarale se na leševe ali ih je Abram rastjerivao!” O čemu se tu zapravo radi? Da nam je i to Jahvit vjerno prenio iz starije predaje, danas bi nam reci 9–12 očito bili jasniji. U prinosu navedenih životinja, sasiječenih na pole, vjerojatno se ne krije neki stari obred sklapanja saveza,³⁸ jer takav obred drugdje u SZ, osim u Jer 34,8–20, ne susrećemo. Naprotiv, imamo podatke o drugačijem obredu sklapanja saveza (usp. Izl 24).

³⁷ WESTERMANN C., *Erzählung* 28.

³⁸ Npr. KAISER O., *Genesis* 15, 120–123.

trebljava se gotovo uvijek u odnosu na sz. proroke – možemo nešto više reći o namjeri Jahviste. Konačno, i sam govor Jahvin ukazuje na mogućnost točnijeg određivanja Jahvistine namjere. Jahvin je govor, naime, po svojoj literarnoj formi također tipičan za proročku literaturu. Spada u tzv. spasenjska proroštva (njem. Heilsorakel). Jahvist je, prema svemu tome, Abrahama htio prikazati kao proroka, kao izvanrednu osobu, kao osobu s kojom Bog ima svoje posebne planove, kao čovjeka preko kojeg Bog želi djelovati u ovom svijetu.

S obzirom na riječ „ukazanje”, odnosno hebr. *mahaze*, ostaje još jedna nejasnoća. Naime, pitanje je tko je imao *videnje*: da li Abram izravno ili neki posrednik³⁹ preko kojeg je Jahve Abramom govorio i objavljivao se. U tekstu nema ništa što i ukazivalo na nekog posrednika kao što je to slučaj s drugim biblijskim tekstovima (na pr. Suci 3,20; 2 Kr 15,12; Zah 4,6; Mal 1,1 i drugdje). *Mahaze* odnosno *videnje* imao je sam Abraham. Iština je, postoji još mogućnost da se *mahaze* shvati kao upit Jahvi ili traženje proročanstva za budućnost. Takvo je nešto izričito spomenuto u *Post* 25,22sl. Traženje proročanstva u Jahve nije za patrijarška vremena ništa neobično. No, traženje odgovara u Jahve ili upit postavljen Jahvi u teškoj situaciji obično se događa preko posrednika. A ovdje sve ukazuje na to da je Abraham sam osobno pred Jahvom.

Sve u svemu Jahvist opisuje Abrahama kao čovjeka s posebnom karizmom, kao čovjeka koji posjeduje posebni odnos prema Jahvi. Takve je ljude Jahvist poznao: bilo ih je pri kraju sudačkog vremena i na početku monarhije (davidovsko–salomonovo vrijeme).

Jahvin govor (15,1b) sadrži, rekosmo, spasenjsko proročanstvo: „Ne boj se, Abrame, ja sam ti zaštita; a nagrada tvoja bit će vrlo velika!” Izraz „ne boj se” (hebr. *’al tira*) pojavljuje se i drugdje gdje je riječ o patrijarcima: u *Post* 21,17; 26,4; 46,3, a udomaćen je i u svećeničkoj literaturi. Označivanje Boga kao „zaštite” (hebr. *magen*) i kao „nagrade” (*šekhar*) veoma dobro odgovara izraelskim, pa i mezopotamskim, običajima onog vremena.⁴⁰ Jahve je Davidu *zaštita* (*magen*), *nagrada* (*šekhar*).⁴¹ Jezik odgovara početku monarhijskog vremena kad kralj ide u rat protiv neprijatelja i dobiva od Jahve jamstvo da će pobijediti i dobiti bogati plijen. Teško bismo mogli prihvatiti da je Jahvist zamislio Abrama kao nekog vojskovođu koji ide u rat i prethodno traži od Jahve savjet. Ali je veoma vjerojatno da je Jahvist Abrama opisao izrazima koji su u njegovo vrijeme bili u upotrebi osobito za kralja, za vojskovođu. On je dakle na Abrama primijenio svoj suvremeni jezik. Tako je Abrama stavio uz bok velikom i moćnom Davidu.

Redak 2 je veoma nejasan: predstavlja *crux* za egzegezu. Abram naime odgovori Jahvi: „Gospode moj, Jahve, čemu mi tvoji darovi, kad ostajem bez poroda (*’anoki holekh* *’ariri*); kad je mojoj kući nasljednik Eliezer Damašćanin?” Retkom 3 je već sam J pokušao odstraniti nejasnoću 2. retka. Zato 3. redak nije izvoran; on se nije nalazio u starom tradicijskom pologu. S obzirom na 2. redak poteškoća je u tome što se tu pojavljuje ime Eliezera i ime Damaska. Kako to povezati s

³⁹ U Mezopotamiji je postojala posebna grupa svećenika koji su se zvali *bari* (vidioc): oni su gledali ne u samo božanstvo nego u let ptica ili u vrč s uljem i tako proricali budućnost

⁴⁰ Usp. KAISER O., *Gen* 15, 113sl.

⁴¹ Ta je tema omiljena i često kod psalmiste.

prastarim predajama? O. Kaiser⁴² misli da je riječ „*hu' demeseq*” (on je damašćanin) glosa za riječ *mešeq* koja je Jahvisti bila neshvatljiva.⁴³ A unijevši tu glosu o *damašćaninu*, pisac je htio istaknuti ono što je u njegovo vrijeme bilo veoma aktualno: htio je, naime, istaknuti da nije Damask nasljednik patrijarhe Abrahama nego djeca Abrahamova, to jest Izraelci. Navedeno ime Eliezer nas začuđuje; ono se inače nigdje drugdje u opisima patrijarhe Abrahama ne spominje. Kako bilo da bilo, redak 2 je veoma star, ubrzo tekstovno iskvaren, a zatim glosama ispravljan. U takvom stanju ga je našao Jahvist. On je u 3. retku pokušao protumačiti kako je on taj redak shvatio, naime da Damašćanin neće biti baštinik patrijarhe Abrahama nego njegov potomak (doslovce: „sin utrobe tvoje”).

Redak 4 donosi riječ Jahvinu Abrahamu: „Taj neće biti tvoj baštinik, nego će ti baštinik biti tvoj potomak!” Za izraz „tvoj potomak” u hebr. tekstu stoji doslovce „nego onaj koji će izići iz tvoje utrobe”. Taj se izraz „onaj koji će izići iz tvoje utrobe” nigdje drugdje ne upotrebljava u Petoknjžju. Upotrebljava se naprotiv dva puta u 2 *Sam* (2 *Sam* 7,12 i 16,11) i to kao izraz za sina Davidova. Što iz toga zaključiti? Da je Jahvist, govoreći o Abrahamu, upotrijebio suvremeni rječnik koji se upotrebljavao za kralja, dotično za kralja Davida i njegova sina. Abrahamu je promatrao kroz svjetlo velikih ljudi svojeg vremena. To potvrđuje i drugi izraz u tom istom retku: „*V^ehinne d^ebar JHWH 'elaw*” (hrv. = i evo opet riječi Jahvine njemu)⁴⁴ jest izraz koji se pojavljuje izvan Petoknjžja npr. u Suci 3,20 i 1 Kr 19,9 i često se upotrebljava u proročkoj literaturi. Ovaj izraz upućuje na zaključak da je Jahvist, govoreći o Abrahamu, upotrebljavao rječnik koji se u njegovo vrijeme upotrebljavao za velike ljude njegova vremena preko kojih je Bog djelovao u svijetu, za *proroke*. Gledao je Abrahama dakle u svjetlu velikih proroka. Oni su za nj i njegove suvremenike bili duhovni velikani, bili su u posebnom odnosu prema Bogu. Ukratko, govoreći o Abrahamu, Jahvist o njemu govori kao o osobi koja nadilazi sve ostale u svojem vremenu, kao što u tom vremenu kralj i proroci nadilaze ostale ljude. Iz toga slijedi da je Jahvist imao duboko poštovanje prema Abrahamu. Abraham je bio „prijatelj Božji” s kojim je Bog razgovarao kao što prijatelj razgovara s prijateljem. Za Jahvistu Abraham je zapravo i više nego kralj, više nego prorok. A to je ono što je on upotrebljavajući takav rječnik svojim suvremenicima htio poručiti.

Redak 5. „Izvede ga van i reče: 'Pogledaj nebo i zvijezde prebroj ako ih možeš prebrojiti.' A onda dodade: Toliko će biti tvoje potomstvo!’” Obećanje mnogobrojna

42 Usp. KAISER O., *Traditionsgeschichtliche Untersuchung*, 114.

43 U praitzvoru moglo je stajati ovako: „*uben beti ben mešeq*” (hrv. „i sin doma mojeg Ben Mešeq”). MEŠEQ bi moglo biti skraćeno od DEMEŠEQ ili se svakako veoma lako s DEMEŠEQ povezuje. Odatle je razumljivo da je mogla nastati glosa na ovu nejasnu primjedbu: „*hu' Demeseq*” (hrv. = to jest on je Damašćanin). Prema nekima (C. H. GORDON, *Damascus in the Assyrian Sources*, u *IEJ* 2 (1952) 174), riječ DAMEŠEQ znači SLUGA. No onda bi riječ DEMEŠEQ bila zapravo sinonim za prethodnu riječ BENBETI što znači SIN DOMA MOJEG, UKUĆANIN, pa onda i SLUGA. Abraham se u tom kontekstu boji da će neki njegov sluga (a imao je slugu pod čijom je upravom bilo njegovo imanje, usp. *Post* 24,2) biti njegov baštinik. Sina još naime nije imao. Na starom je istoku doista postojao običaj da sluga postane baštinikom u slučaju ako gospodar umre bez muškog potomka, bez sina. Usp. o tom običaju opširnije KAISER O., *Traditionsgeschichtliche Untersuchung* 114 i ALLBRIGHT, *JBL* 72 (1953) str. 51 i CAQUOT A., *L'Alliance*, str. 56–57.

44 Usp. SEEBASS H., *Zu Gen 15*, 133; KAISER O., *Traditionsgeschichtliche Untersuchung* 115 i CAQUOT A., *L'Alliance* 58.

potomstva spomenuto je već u *Post* 12,2; 13,16 i onda poslije ovog našeg poglavlja još u 18,17; 22,17 i 26,4. Taj se motiv veoma često pojavljuje u *Post*. Pa i motiv, odnosno usporedba, mnogobrojna potomstva sa zvijezdama na nebu također se pojavljuje i drugdje u *Post*, i to u *Post* 22,17 i 26,4. Osim toga još i u *Phz* 1,10; 10,22; 28,62. Ta podudarnost između *Post* i *Phz* navela je Kaisera⁴⁵ da zaključi kako je *Post* 15,5 *deuteronomski* element, element koji je ovamo bio kasnije ubačen iz deuteromske predaje. Premda je doista motiv mnogobrojna potomstva poput zvijezda na nebu udomaćen i u deuteronomskoj predaji, čini mi se, ipak ne treba odmah zaključiti da je u *Post* 15 došao upravo iz deuteronomske predaje. S druge strane, istina je da bismo taj motiv veoma teško mogli pripisati J. On je nastao poslije J. Mnogi egzegeti drže da je *Post* 15,5 iz E predaje. Taj se motiv pojavljuje u *Post* 22,15–18, a tekst je sasvim očito iz E predaje. E je upotrijebio usporedbu mnogobrojna potomstva sa zvijezdama na nebu zato da bi naglasio kako je moćan Jahve koji Abram u obećaje mnogobrojno potomstvo. Taj Bog, Jahve, je iznad svih zvijezda. On zvijezde zna po imenu i broju (slično kod Iz 40,26); on je apsolutni gospodar ne samo čovjeka nego i svekolike prirode, prirode u kojoj živimo, prirode koja se krije daleko iznad nas i izvan našeg vidokruha.

S r. 5 zapravo završava prvi dio našeg teksta (15A). Redak 6. sadrži stanovitu *teološku* refleksiju koju je unio neki redaktor želeći upozoriti čitaoca na ono veliko u Abrahamovu životu, na vjeru i pravednost. Svakako, takvu izjavu kakvu nalazimo u *Post* 15,6 jedva bismo mogli pripisati Jahvisti.⁴⁶ Taj redak predstavlja doista vrhunac cijelog 15. poglavlja. „Abram *povjerova* Jahvi, i to mu se uračuna u *pravednost!*“ (hebr.: *V^ehe'emin 'abram bJHWH vajjahšbeha lô sedaqa*). Abram je ovdje predstavljen kao uzorni vjernik. On se sasvim predaje Jahvi. Svoj život i svoju budućnost polaze u „ruke Jahvine“. Taj sud o Abrahamu izvrsno odgovara svemu onome što je o Abrahamu rečeno u prvome dijelu *Post* 15: Abraham je predstavljen kao kralj koji polazi u rat s čvrstom vjerom da će mu Jahve priskrbiti pobjedu i obdariti ga bogatim plijenom, dakle kao kralj kojemu je Jahve dao spasenjsko obećanje. Pojam „povjerovati“ (hebr. *he'emin*) ne upotrebljava se često u Starom zavjetu (u *Post* samo dva puta!), a u tekstovima u kojima se pojavljuje (Izl 14,31; Br 14,11; Phz 1,32, 9,23; 2 Kr 17,14 i Iz 7,9) prevladava ratnički kontekst. Mnogi egzegeti stoga smatraju da je ovaj redak formuliran pod utjecajem ideologije „svetog rata“.⁴⁷ Kad je izraelski kralj polazio u rat, smatrao je da polazi u rat pod zaštitom Boga Jahve. Jahve mu je osigurao i jamčio pobjedu i bogati plijen. Kralj je, da bi uspio u tom „svetom“ ratu, trebao čvrsto vjerovati u Jahvu, čvrsto stajati uz Jahvu ili pod zaštitom Jahve (usp. tipičan primjer za to Iz 7,10–14). U tom ratničkom kontekstu motiv *vjere* igra presudnu ulogu (Ahaz nije vjerovao pa zato i nije mogao pobijediti; Ezekija je vjerovao pa je zato izvojevao pobjedu nad Senaheribom). Tko vjeruje odnosno tko čvrsto stoji na strani Jahvi-

45 Usp. KAISER O., *Traditionsgeschichtliche Untersuchung*, 117sl.

46 Usp. KAISER O., nav. dj. 118; LOHFINK N., *Landesverheissung* 57, RAD von G., *Das erste Buch Moses* ATD 3 (1952) 155sl. smatra da r. 6. potječe od (E)lohiste. SEEBASS H., *Zu Gen 15*, str. 135 smatra da i taj redak treba pripisati (J)ahvisti. On dokazuje da je glagol *aman* u hif. *he'min* tipičan baš za Jahvistu. Ima opet egzegeta koji su skloni taj redak pripisati deuteronomisti, jer se taj glagol pojavljuje u *Phz* (1,32 i 9,23).

47 Usp. RAD von G., *Das heilige Krieg im Alten Israel*, Göttingen 1965.

noj, tko Jahvi povjerava svoju sudbinu, taj sigurno pobjeđuje.⁴⁸ Nekako u tom svjetlu, u tom duhu prikazan je Abraham. Abraham se nalazi u teškoj životnoj situaciji: on nema potomstva; budućnost mu stoga stoji pod upitnikom. U toj mučnoj situaciji Jahve mu se nudi kao spasitelj, pomoćnik, štit i zaštita. I Abraham je Jahvi *povjerovao* (hebr. *he'emin* = čvrsto je stao uz Jahvu); predao se sav Jahvi, zabio je temelje svoje životne egzistencije u Jahvu kao što nomad zabija šatorska krila u zemlju. Abraham u Jahvi čvrsto stajaše. I Jahve mu to *uračuna* (hebr. *hšb* – iz kultskog izrazoslovlja!) u *pravednost* (hebr. *sedaqā*). Što to znači: *uračunati* nekome nešto u *pravednost*? Da bismo otkrili pravo značenje tog teološkog izričaja, moramo posegnuti za iskonskim značenjem glagola „uračunati” (hebr. *hašab*). Glagol *hašab* se upotrebljava u svećeničkim tekstovima, i to u Lev 7,18; 17,4; Br 18,27. Na navedenim mjestima on znači neke vrste *sud* koji izriče svećenik nad onim koji Jahvi prinosi žrtvu. Kad vjernik prinosi žrtvu Jahvi, želi od nekoga (dakako u našem slučaju od svećenika!) čuti da je njegova žrtva doista Bogu mila i da je on tom žrtvom doista opravičen pred Bogom. Slični izričaj nalazimo kod Ezekielia 18,8 (u kontekstu 18.1sl) što je, dakako, vremenski veoma kasni tekst: „Tko je pravedan (*sadiq*) i poštuje zakon i pravdu (*sedaqā*) i ne blaguje po gorama... tko ne uzima kamate, svoju ruku drži daleko od nepravde, među ljudima sudi (*hašab*) pravdu (*sedaqā*), ... taj je zaista pravedan (*sadiq*)” (usp. Ez 18,1–9).⁴⁹ Ako u svjetlu ovog Ezekielovog teksta promatramo *Post* 15,6 iz toga opet slijedi veoma važan teološki zaključak. Pisac koji je taj izričaj, što svoj *Sitz im Leben* ima upravo u liturgiji, primijenio na Abrahama, i to u jednom sasvim slobodnom kontekstu, htio je reći da je Abraham imao sasvim osobni kontakt s Bogom Jahve, sasvim drugačiji kontakt nego ostali vjernici. Abrahamu sam Jahve, izravno i neposredno, izriče ono što drugim vjernicima izriče svećenik u liturgiji. A povrh toga, Jahve mu to izriče bez da je Abraham Jahvi prinio bilo kakvu žrtvu. Sva njegova žrtva tog trenutka bila je: neimanje potomstva i, unatoč neimanju potomstva, prihvaćanje Jahvina obećanja o posjedovanju zemlje i mnogobrojnom potomstvu. Po srijedi je dakle slobodna, praiskonska i osobna vjera jednog pravednika u Boga.⁵⁰ Radi se o istinskoj religiji, religiji duha i slobodne osobe. Kao da dotični pisac osjeća neki žalac protiv odveć juridički shvaćenog kulta – i, dosljedno tome, vjere općenito – u kojima samo svećenici imaju važan udio i vjernicima određuju kad su pravedni a kad nisu. Pisac upravo na temelju kultskog iskustva (sjetimo se da su stanoviti otpor formalistički shvaćenome kultur pružali proroci Izaija, Hošaja i Amos) naglašava da je Abraham Jahvina obećanja prihvatio dušom i tijelom, da je čvrsto stao uz Jahvu vjerujući da će se ostvariti sve što Jahve obećaje. Pisac će u drugom dijelu *Post* 15 (15B) opisati ostvarenje obećanja uz veoma svečani obred: zakletvu i sklapanje saveza.

48 Slična pojava je i izvan Biblije: Bel i Ištar tako govore Azarhadonu. Usp. ANET 450 ili AOT 281sl. Bog Bel ovako govori Azarhadonu: „Azarhadone, kralju zemalja, ne boj se!... Ja sam veliki Bel. Ja sam Ištar iz Arbele. Ja uništim neprijatelje svoje pred tvojim nogama!” (AOT 281) „Ne boj se, Azarhadone! Ja sam, Bel, koji s tobom govorim!” (AOT 281).

49 O tome više kod RAD von G., Die Anrechnung des Glaubens zur Gerechtigkeit: *ThLZ* 76 (1951) 131–133; ISTI, *Gesammelte Studien zum AT* (ThB 8) München 1958. str. 225–234.

50 RAD von G., *Glauben* 131; LOHFINK N., *Landesverheissung* 58–59.

Redak 7.: „Tada mu on reče: 'Ja sam Jahve koji sam te izveo (hebr. *jaca*' u hifilu = učiniti odnosno omogućiti nekome da iziđe općenito iz neke nepodnosive situacije kao npr. iz ropstva) iz Ura Kaldejskog da ti predam ovu zemlju u posjed!'” S ovim retkom najednom počinje novi stil, novi način izražavanja, novi sadržaj. Ovaj nas redak upućuje na uvodne riječi u *Dekalogu* odnosno u *Deset zapovijedi* (Izl 20,1–2 i Pnz 5,6); „Ja sam Jahve, Bog tvoj, koji sam te izveo iz zemlje egipatske, iz kuće ropstva!” (hebr. 'anoki JHWH 'eloheka 'ašer hose' tika me' eres misrajim, mibbet 'abadim). Pisac ovog retka – očito redaktor – promatra *izlazak* Abrahamov iz Ura Kaldejskog u *svjetlu Izraelova izlaska iz Egipta*. Nikakvo čudo! Izlazak Izraelaca iz Egipta, iz kuće ropstva, bijaše jezgra, srž izraelske religije, vjere u Jahvu. To je uostalom temelj njihova Vjerovanja, njihova *Credo*. Izrael je svoj izlazak iz Egipta temeljito *teologizirao*. Kakvo je značenje Abrahamov izlazak iz Ura Kaldejskog imao za pobožna Izraelca, shvatit ćemo tek kad taj izlazak budemo promatrali u svjetlu onih duboko utemeljenih teoloških postavki koje su pratile izlazak Izraela iz Egipta. I ovdje treba reći ono što smo o Abrahamu, odnosno o piscu Abrahamovu, rekli u prvom dijelu: pisac promatra Abrahama u svjetlu povijesnospasenjskih činjenica koje su se zbile u vremenu poslije Abrahama i opisuje Abrahama teološkim rječnikom koji je tipičan za njegovo vrijeme. On retro-projicira na Abrahama povijesnospasenjski sadržaj koji se krije u njegovu suvremenu teološkom rječniku. U tom kontekstu veoma važnu ulogu ima glagol „izvesti” odnosno na hebrejskom „*jaca*” u hifilu „*hoci*” što znači „poduzeti sve da netko iziđe” (iz zatvora, iz ropstva, iz teške i mučne situacije). To znači: „nekoga osloboditi”. Doista u SZ ovaj glagol je terminus technicus za *oslobodjenje roba*. Iz značenje glagola *hoci*' dobiva svoj puni smisao upravo u kontekstu *izlaska* Izraela iz Egipta. Izrael je u Egiptu bio *rob* (Egipat = kuća ropstva). *Jahve je sve učinio* da Izrael *prestane biti robom* u Egiptu. Jahve je Izrael izvukao iz Egipta, oslobodio ga kao što osloboditelj oslobađa roba iz zatvora.

Nakon ovog što rekostmo čitalac će možda i sam primijetiti da između izlaska Abrahamova iz Ura Kaldejskog i izlaska Izraelova iz Egipta ne postoji savršena i potpuna paralela. Abraham, naime, ne izlazi iz Ura Kaldejskog kao iz neke *kuće ropstva*. On ne biva osloboden! U čemu je onda sličnost između jednog i drugog *izlaska*? Sličnost postoji prvenstveno u *pokretu* i *uzroku* pokreta: jedan i drugi *izlazak* djelo su Božje ljubavi, Božje moći; jednom i drugom izlasku Bog je inicijator, Bog poduzima djelo, Bog pokreće (pokreće Izrael i pokreće Abrahama), Bog usmjeruje, kako Izrael tako i Abrahama, prema *obećanoj zemlji*. Zapravo, sve je isto samo je izlazište različito: za Abrahama izlazište je Ur Kaldejski, a za Izrael izlazište je Egipat, kuća ropstva. U svjetlu središnjeg članka svoje vjeroispovijesti, svojeg *Creda*, on opisuje Abrahama. I dok opisuje Abrahama, pred očima mu kao cilj pokreta lebdi obećana zemlja. Zemlja, naime, koju u njegovo vrijeme Izrael već posjeduje ili je barem iz godine u godinu, iz stoljeća u stoljeće sve više osvaja. Za to osvajanje trebalo je imati neko opravdanje. Opravdanje postoji: Bog je tu zemlju obećao Abrahamu, praocu izraelskog naroda. Ono što je Jahve obećao praocu, njegov potomak David postupno ostvaruje svojim vojnim pothvatima. No,

budući da se iza r. 7 krije tako razvijena teologija, pretpostavljamo da je taj redak nastao u kasnijem vremenu, svakako poslije Jahviste.⁵¹

Redak 8. ne predstavlja neku posebnu poteškoću ali niti ne doprinosi nešto bitno novo razumijevanju teksta. Abraham traži u Jahve *znak* po kojem bi bio siguran da će doista dobiti potomka i da će doista posjedovati tu zemlju. Taj redak stoga pretpostavlja stanovitu *sumnju* u Abrahamu, *sumnju* da li će se doista sve to ostvariti. Abraham želi biti siguran. Što znači to što je u r. 8 rečeno, može nam razjasniti sličan tekst u Knjizi Izlaska odnosno u životu velikog Mojsija. Pošto je narod dogotovio lik božji i Jahvu odbacio (usp. Izl 32), čitamo u Izl 33, 12b+13a sljedeće: „Ti si mi rekao: Ja te poznajem po imenu, ti si u mojim očima našao milost; ako sam dakle u tvojim očima našao milost daj mi da spoznam tvoje putove i dopusti mi da te spoznam!” U životu Abrahama i u životu Mojsija radi se o trenutku u kojem i jedan i drugi u Jahve traže neki posebni znak da bi mogli biti sigurni u ono što im je Jahve govorio (slično, doduše s nekim varijantama, susrećemo i kod Zaharije i kod Djevice Marije u NZ!). Abraham ima duboku vjeru u Jahvu. I Mojsije ima duboku vjeru u Jahvu. I kod jednog i kod drugog prethodi teofanija, Bogoobjavljenje. Mojsiju Jahve objavljuje da je oprostio narodu (Izl 33,19), Abrahamu objavljuje svoje obećanje uz zakletvu.⁵²

Reči 9–12.17 opisuju *znak* koji na Abrahamovo traženje Jahve daje. Znak je veoma tajanstven kao što je to uostalom svaki znak. Sastoji se u nekom tajanstvenom obredu žrtve kojim Jahve sklapa savez s Abramom. Nabranje životinja za žrtvu (junica, koza, ovan, grlica i golubić) odražava kult kakav je postojao tek kad su Izraelci ušli u obećanu zemlju (početak monarhije).⁵³ Abram mora navedene životinje – a to su domaće životinje – sasijeći na pole i kroz te pole zajedno s Jahvom proći. U starom svijetu to je obred zaklinjanja i sklapanja saveza.⁵⁴ U Mari su npr. sasjekli na pola magarca, psa ili neku pticu. U SZ takav se obred zaklinjanja ne spominje drugdje, osim još u Jer 34,18, gdje je to aluzija na sklapanje saveza uz sličan obred (obred sklapanja saveza uz rasiječeno *tele*). Ovaj je tekst međutim vremenski veoma mlad i spominje samo jednu životinju. Prema zakonima predaje, obratno, u starini bi trebala biti samo jedna životinja, a kasnije se, u rastu i obogaćivanju predaje, dopušta *više* životinja. Zašto su, dakle, kod Abrahama nabrojane već tolike životinje (a očekivali bismo samo *jednu* životinju)? Možda je kasniji pisac, redaktor, unijevši to u ove retke, htio Abrahamov obred učiniti što svečanijim, pa je nabrojio sve domaće životinje koje su prema Lev zakoniku (Lev 1,17) predodređene za žrtvu.

Ako uzmemo u sastav rr. 9–12 još i redak 17 („zadimljen žeravnjak” i „goruća zublja”), sličan obred nalazimo kod Ilije na Karmelu: vatra s neba na čudesan način „proždire” žrtvu (usp. I Kr 8,33). To je bio znak da je Jahve gospodar

51 Neki kao npr. KAISER O. i BREKELMANN S., *Deuteronomische Elemente VTS* 15 (1966) 90–96 smatraju da je taj redak deuteronomijski umetak. Možda i imaju pravo.

52 Usp. SEEBASS H., *Zu Gen 15*, str. 148 i NOTH M., *Übertieferungsgeschichte* 29, bilj. 85. 53 Usp. Lev 1.

54 Sličan je obred pronaden i među nekim plemenima u Africi (npr. u Rodeziji i u Kongo). Usp. o tome SICARD H., *Zum Verständnis von Gen 15,9–18: Paideia* 7 (1959/61) 438–441.

Karmela. Primijenimo to na Abrahama: ta Abrahamova žrtva imala bi značiti da je Jahve gospodar Kanaana.

Značenje obreda još je i dublje.⁵⁵ Taj je obred poznat i među drugim narodima na starom istoku i temelji se na nekom praiskonskom mističnom religioznom iskustvu koje čovjek ima o siječenju životinje i, dosljedno tome, udvostručenju kao izvoru novog života. To je iskustvo smrti i rađanja; nešto treba *prepoloviti* da se nešto opet *rodi*, nešto mora *umrijeti* da se nešto *rodi*. Ali zašto onda u tom kontekstu nije ptice rasijekao na pole? Zato što su ptice i bez siječenja simbol života, novog rađanja.⁵⁶ To siječenje životinja na pole znači, dakle, nastanak života, rađanje nečeg novog.⁵⁷ Ovo mitsko značenje tog obreda potvrđuje se i na temelju etiološke odnosno filološke analize. Glagol „sjeći“ životinje na pole u hebr. glasi *atar* i ima u osnovi (i ne samo u hebr. nego i drugim semitskim jezicima) značenje *davati život, radati*; spada u područje djelovanja koje za svoj cilj ima rađanje nova života.⁵⁸

Siječenje životinja na pole kao obred, i to veoma star i raširen ne samo kod Izraelaca nego i kod drugih naroda starog Istoka, značio je sredstvo pomoću kojeg se čovjek sjedinjuje s prazvorom života da bi mogao živjeti za vaza. A to je upravo cilj sklapanja saveza između Abrahama i Jahve, odnosno Jahvine zakletve Abrahamu da će mu dati *potomstvo* (= život).

Redak 12: „Kad je sunce bilo pri zalazu, *dubok san* (hebr. *tardema*)⁵⁹ obuzme Abrama, a onda se na nj spusti gusti mrak, pun jeze.“ Za staroistočnjaka san je općenito bio sredstvo Božje objave, stanje u kojem je Bog prilazio čovjeku, objavljivao (se) čovjeku.⁶⁰ Tako je u SZ *san* jedna od kategorija ili jedno od sredstava Božje objave. Osobito se *san* kao sredstvo komuniciranja s Bogom pojavljuje i razvija u proročkom pokretu. I opet jedan element više po kojem vidimo da je pisac Abrahama gledao u svjetlu proročkog pokreta.

Reci 13–16 su kasniji umetak, u tome se gotovo svi egzegeti slažu.⁶¹ Oni zapravo predstavljaju *sažetak* povijesti od Abrahama do ulaska Izraela u obećanu

55 Usp. HENNINGER P.J., Was bedeutet die rituelle Teilung eines Tieres in zwei Hälften? u *Bib* 34 (1953) 344–355.

56 SICARD H., nav. dj., 440.

57 Ovakvo mitsko-religijsko shvaćanje bilo je u Židova dugo ukorijenjeno. Prema Talmudu (vidi kod BAUMANN H., *Das doppelte Geschlecht*, Berlin 1955) čovjek je na početku stvaranja imao dva lica. Bog ga je onda razdijelio na dvije polovice – jedna postade muško a druga žensko. Slična misao nazočna je i u grčkoj fitozofiji. Platon je smatrao da je čovjek na početku bio *okrugao* i imao je dvostruke udove, osim glave. Zeus ga je prepolovio i tako čovjek postade muško i žensko. Zato čeznu jedan prema drugome.

58 Za glagol „sjeći“ u hebr. stoji „*btr*“ (*atar* i drugi oblici). Ova je riječ srodna s riječju „*btr*“ koja također znači „sjeći“ (odatle hebr. riječ „*bath*“ za „*kćerku*“), s riječju „*pt*“ i „*pt*“ što znači „zavesti“ („*jifte*“ = „dati se zavesti“), s riječju „*pot*“ („otvarati usta“), „*pot*“ („ženski spolni organ“), „*pu*“ (= „usta“). Stanovite sličnosti nalazimo i u grčkom jeziku: „*petannymi*“ znači „širiti“, „otvoriti“, „*pais*“ znači „*dijete*“, pa i u latinskom jeziku s riječju „*pater*“ (= „*otac*“) itd. Vidi kod SICARD, nav. dj., 440–441. Sve te riječi spadaju u sferu rađanja, davanja života.

59 Hebr. riječ „*tardema*“ znači „*duboko spavanje*“, „*duboki san*“, „*omamljenost*“ i „*nesvjesticu*“. Osim na ovom mjestu nalazi se još i na drugim biblijskim mjestima, npr.: *Post* 2,21; *Job* 4,12–16; 33,15; *Prop* 19,15; 1 *Sam* 26,12; *Iz* 29,10.

60 Usp. Resch. A., *Der Traum in Heilsplan Gottes*. Freiburg 1964.

61 Usp. SEEBASS H., *Zu Gen 15*, 136.

zemlju, ono što opisuje *Knjiga Izlaska*. Susrećemo dva kronološka podatka što nas može začuditi. Podatak o 400 godina robovanja izraelskog naroda u Egiptu i podatak o četvrtoj generaciji za vrijeme koje će se Izrael vratiti u obećanu zemlju. Prvi se podatak temelji na Izl 12,41 i potječe iz P (svećeničke) predaje koja je – to je općenita P karakteristika – bila zaokupljena kronologijama. Drugi podatak – također iz P predaje – temelji se na Izl 6,16.20. Oba bi podatka mogla biti glase.⁶²

Redak 18 „Toga je dana Jahve sklopio savez s Abramom rekavši...” tumači čitatelju ono što je nastalo između Jahve i Abrahama na temelju onog zagonetnog obreda (rr. 9–12.17). To je *sažetak*, i to sastavljen u *protokolarnom* stilu. Ono što slijedi u r. 18c očito je kasnijeg datuma.

Izraz „Od Rijeke u Egiptu do Velike rijeke” (18c) znači zemlju koju je Jahve dao sinovima Izraelovim, zemlju s njezinim idealnim granicama, zemlju u kojoj se treba prostirati vlast Izraelova.⁶³ Izraz je mogao nastati u vrijeme kad se Kraljevstvo za vrijeme Davida i Salomona počelo brzo širiti i stabilizirati. Izraz inače susrećemo i u deuteronomskoj predaji (usp. Pnz 1,7; Jš 1,4; Pnz 11,24; Jš 15,4.44; 1 Kr 8,65 sa stanovitim varijantama). Ipak on potječe od pisca *Post 15* koji je živio upravo u vrijeme Davida i Salomona i bio svjedok širenja Izraelovih granica i stabilizacije Izraelova kraljevstva, svjedok, povrh toga, i težnje Izraela da zavlada zemljom u idealnim granicama od Rijeke (najvjerojatnije *Ariš* a možda i *Nil*) do Velike rijeke (najvjerojatnije *Eufkrat*, a možda ipak samo do *Leontes* kod Lebo Hamat na sjeveru Palestine).

Reci 19–21 sadrže „listu naroda” koji su u vrijeme pisca ili prije njega stanovali u zemlji: Kenijci, Kenizani, Kadmonci, Hetiti, Perizani, Refaimci, Amorejci, Kanaanci, Girgasašani i Jebusejci (*10 naroda*). Takvu listu naroda susrećemo i drugdje u Starome zavjetu, najčešće u deuteronomskom djelu.⁶⁴ Egzegeti, uglavnom svi, te retke smatraju kasnijim dodatkom.⁶⁵ Redak 18c smatraju prvotnim dodatkom, a retke 19–21 drugotnim (dakle, još kasnijim i opširnijim) dodatkom.

62 Usp. CAQUOT, nav. dj. 63; TUR SINAI N., Auf wieviel Jahre berechnet die Bibel den Aufenthalt der Kinder Israels in Aegypten? u: *Bibliotheca Orientalis* 18 (1961) 16–17; SCHEDEL C., *Zur Chronologie des Aufenthaltes Israels in Aegypten*, ibid. str. 210–219.

63 LOHFINK N., *Landesverheissung* 65, bilj. 1. U hebr. izvorniku stoji za „rijeka” hebr. riječ „nehar”. No neki koji su se osobito bavili analizom teksta čitaju „nahal”. Onda ne bi bila u pitanju rijeka *Nil* nego *Wadi el Ariš* (usp. Br 34,5; Jš 15,4.44; 1 Kr 8,65 i 2 Ljet 7,8 te 1z 27,12). Ovome odgovara izraz: „Od *Ariša* do *Hamata*. (Usp. SIMONS, *The Geographical and Topographical Texts of the OT*, Leiden 1959, str. 27.) LOHFINK vidi u izrazu „Od rijeke do rijeke” utjecaj mitskih elemenata kanaanske religije. U kanaanskoj religiji „rijeka” i „more” shvaćeni su kao božanstva. U ugaritskim tekstovima postoji izraz za rijeku kao npr. „nhr il rbm” što znači „Rijeka, veliki bog”. (O tome vidi HILLMANN R., *Wasser und Berg*, Diss. Halle 1965 i GRESSMANN H., *Hadad und Baal*, *BZAW* 33, Giessen 1918, str. 191–216.) Zato nikakvo čudo što se u *Ps* 89,20–38 opisuje Davidovu pobjedu nad neprijateljima kao pobjedu nad morima i nad rijekom (Ps 89,26). Slično i *Ps* 77,17–18. Ako u tom kontekstu promatramo izraz „Od Rijeke do Rijeke”, onda on ne znači toliko geografsku granicu, nego mnogo više pobjedu nad svim neprijateljima, nad svim poganskim bogovima. Jahve koji je položio svoju ruku na more, na Rijeku, na Vode, pokazao se pobjednikom svih Izraelovih neprijatelja, svih poganskih bogova. U tom kontekstu nam je i lista naroda po sebi razumljiva; ona tumači ono što je već izrazom „Od Rijeke do Velike rijeke” izrečeno: pobjedu nad svim neprijateljima. U tom kontekstu r. 18 ima vezu s 1. retkom u kojem je ta pobjeda već predskazana.

64 Usp. LOHFINK N., *Landesverheissung* 65–78; LOHFINK N., *Hauptgebot* 123.

65 RAD G. von, *Genesis* 159, smatra da je tu u *Post* 15,18–21 sažetak učinjen na temelju svih drugih lista naroda u Bibliji. PROCKSCH misli naprotiv da je ta lista naroda slučajno nastala (Genesis 105).

Ova lista naroda sadrži uglavnom sve narode koji su stanovali na području Palestine. Za većinu tih naroda znamo prilično točno gdje su stanovali.⁶⁶ Osobito velika pažnja posvećena je narodima koji su stanovali na jugu Palestine. To dovodi do zaključka da je listu naroda sastavio netko tko je stanovao na jugu Palestine, dakle u Judeji.

O nekim narodima koji su u listi navedeni znamo više, o nekima manje. Za *Perižane* znamo da su stanovali na šumskom području između *Wadi Far'a* i doline *Bešan*, između Efraimskog gorja i Kanaanaca (usp. Još 17,5; Suci 1,4sl; Post 34,30). *Refuimci* nastavahu zemlju istočno od Jordana (Post 14,5; Pnz 2), a bilo ih je i na zapadnoj obali Jordana (u Judeji npr.). Oni nisu drugdje nigdje više u SZ (npr. u dt. djelu) spomenuti. *Amorejci* i *Kanaanaci* često su u SZ naprosto naziv za prastanovništvo Kanaana. Stanovahu u raznim dijelovima Palestine: Amorejci pretežno na visoravni od Hebrona pa do *Hermona* (Br 13,29) a Kanaanaci u nizinskim gradovima (na obali mora, od Gaze pa do Sidona, u jezeelskoj dolini od Megida do Bešana). *Jebusejci* stanovahu sve do Davidova vremena u gradu Jeruzalemu.

Posebnu grupu naroda predstavljaju oni koji su odmah na početku spomenuti, to jest: *Kenijci*, *Kenizani*, *Kadmonci* i *Hetiti*. *Kenijci* stanovahu u južnom judejskom gorju (Suci 1,16; 1 Sam 15,6; 27,10; 30,29) oko grada Arad. *Kenizani* stanovahu oko grada Debir, dakle u jugozapadnom dijelu Judejskog gorja (Jš 15,17; Suci 1,13). O *Kadmonicima* vrlo teško možemo reći nešto točnije, budući da se oni spominju samo na ovom mjestu. Predstavljahu vjerojatno manju grupu, manjinu, koja je najvjerojatnije stanovala negdje na jugu Judejskog gorja. Oko tog područja, naime, kreće se interes pisca ove liste. *Hetiti* stanovahu razasuti po svem judejskom gorju (pa i u gradovima Jeruzalemu i Hebronu). Oni su se u Palestini nastanili u vrijeme dok Palestinom vladahu Hetiti, i ostali su ovdje i nakon što je vlast Hetita bila slomljena (usp. Ez 16,3.45 spominje ih u Jeruzalemu). Na temelju toga što se spominju toliki narodi koji stanovahu upravo po Judejskom gorju zaključujemo da je pisac liste naroda (Post 15,19–21) živio u Judeji.

Pitanje je još, kad je ta lista sastavljena. Lohfink⁶⁷ smatra da je ta lista veoma stara. To dokazuje iz činjenice što u listi fale narodi koji još tada ne stanovahu u zemlji, a nabrojani su naprotiv narodi koji su se kasnije utopili u Izraelski narod (npr. Kenijci i Kenizani: usp. Još 15,13–19 i Suci 1,10–16; Br 13,6; Suci 1,10–15; 1 Ljet 2,8–9.18; 1 Sam 27,10; 30,29). Fale' pak *Moabičani*, *Amoničani* i *Filistejci*. Moabičani i Amoničani su se naime uselili u svoje krajeve otprilike u isto vrijeme kad i Izraelci u kanaansku zemlju. A Filistejci pak nisu bili s Izraelcima i s drugim narodima srodni. Oni uopće nisu bili Semiti (potječu s otoka Krete). Možda je to razlog zašto oni fale u navedenoj listi a može biti da u vrijeme, kad su se Izraelci nastanjivali u Kanaanu, oni još ne bijahu tako temeljito ukorijenjeni u toj zemlji.

66 SIMONS, *Geographical Texts*, Part I, Ch. 1; MOSCAT S., *I predecessori d'Israele. Studi sulle più antiche genti semitiche in Siria e Palestina* (Studi Orientali IV), Roma 1956.

67 LOHFINK N., *Landesverheissung* 70–78.

POVIJESNA POZADINA

Povijest izraelskih patrijarha i njihova vremena danas je prilično istražena.⁶⁸ Danas je sigurno da Abraham potječe iz gornje Mezopotamije, da je pripadao nomadima koji su naokolo lutali sa svojim stadima, a povremeno bili vezani i za kulturno i civilizacijski razvijenija područja. Cilj im je bio stalno se naseliti u zemlji.

Što se tiče *religije* izraelskih patrijarha, egzegeti i povjesničari nisu složni. Neki smatraju da su patrijarsi štovali božanstva svojih plemena. U Kanaanu su najprije štovali različite bogove, *elim*, a onda su se u svojoj vjeri usredotočili na jednog *Elima*, vrhovnog *Elima*. Na religiju patrijarha nešto nam svjetla može baciti i *Post* 15. Prema *Post* 15 Abrahamu je naređeno da spremi životinje za obred. I on učini tako. Kad se spusti mrak, Abraham pade u duboki san i u snu vidi zadimljen žeravnjak i goruću zublju kako prolaze kroz raspolovljene životinje. To je bio *B^erit* koji je Jahve sklopio s Abrahamom. Taj *b^erit* odnosno *zakletva* (u ovom kontekstu bolje je *b^erit* prevesti sa *zakletva*) odnosila se na bogato potomstvo koje će Jahve osigurati Abrahamu. Ovo odgovara onome što znamo o Abrahamu i njegovoj religiji iz drugih mjesta Petoknjžja (usp. osobito *Post* 12,1sl; 13,14 itd.). Abraham je bio pobožan i gdje god je mogao podigao je oltar božanstvu, obično kod svetog drveta *hrasta*, ili kakovog izvora vode. Štovao je Boga i kod *Šekema* i kod *Hebrona*. Neke začuđuje ta geografska raširenost. No, to nas ne smije čuditi. Moramo znati da je Abraham bio nomad koji je sa svojim stadom selio po cijeloj Palestini. Abrahamove su predaje stoga bile čvrsto ukorijenjene u cijeloj Palestini, a ne samo u južnom dijelu (Judeji). Ovo što je Abraham doživio prema *Post* 15 mogli bismo smjestiti u neko kanaanejsko svetište, možda pod koji sveti hrast *môre*, pod kojim su pobožnici i izvan izraelske religije dobivali božja proročanstva.

Abraham je dakle bio putujući nomad, čovjek bez zemlje, bez stalnog boravka. Ulazio je i u poganska svetišta u Kanaanu. U takvom jednom svetištu pripremio je životinje za obred zaklinjanja, zaspao i u snu imao strašno viđenje od kojeg se probudio i spoznao: *Jahve je s njime sklopio berit i zakleo mu se da će mu dati zemlju.*

B^eRIT: SAVEZ ILI ZAKLETVA?

Već smo nekoliko puta hebr. riječ *b^erit* umjesto sa *savez* preveli riječju *zakletva*. U novije je vrijeme taj sz. pojam temeljito istražen.⁶⁹ Općenito, tu riječ svi prevode kao *savez*. Međutim, u našem tekstu *Post* 15,18 nastaje pitanje da li je tu ispravno prevesti *b^erit* kao *savez*. Općenito hebr. pojam *karat b^erit* znači: 1) obvezati se na nešto, 2) nekog drugog obvezati na nešto, drugog potaknuti da se obveže. Hebr. izraz *karat b^erit* možemo prevesti i sa „zakletvu položiti” ili jednostavno

68 O tome su pisali BRIGHT J., *Geschichte Israels*, Düsseldorf 1966; VAUX R. de, *Die Patriarchenerzählungen SBS 3*, Stuttgart 1965; ISTI, *Lebensordnungen I*, 338–340 (s literaturom); NOTH M., *Geschichte Israels*, Göttingen 1954.

69 O *Berit* odn. *savezu* pisali su mnogi: McCARTHY D.J., *Treaty and Covenant* (Analecta biblica 21), Rim 1963 (sva literatura navedena).

„zakleti se”.⁷⁰ Uvijek se s obzirom na hebr. izraz *karat berit* radi o polaganju neke zakletve. Savez se naime sklapao gotovo redovito uz zakletvu. Ovo nam može rasvijetliti Jer 34,18–21: „Ovako ću učiniti s ljudima koji su moj *berit* (očito misli na sinajski savez) razvrgli, koji nisu držali riječi *berita* što su ga preda mnogom sklopili kao s tetetom što ga na svoje rasjekoše te između tih pola prodoše. Knezove Judeje i Jeruzalema, dvorane, svećenike i sav narod zemlje što prodoše između pola telećih predat ću u ruke dušmana koji im rade o glavi, a njihova trupla bit će hrana pticama nebeskim i zvijerima zemaljskim.” U opisanom obredu ljudi su sasjekli tele na pola,⁷¹ između polovina teleta prošli i govorili npr. slijedeće riječi: „Kao što je ova životinja prepolovljena i ptice na nju napadaju, tako se neka dogodi i meni, ako ne održim riječ koju sam zadao!” Radi se, dakle, o obredu zaklinjanja. Takvih primjera zaklinjanja uz obred imamo i izvan Biblije. To smo već pokazali.⁷² Ovako shvaćen izraz *karat berit* osobito izvrsno odgovara vremenu izraelskih patrijarha (usp. Post 21,22–34; 26,26–33; 31,44–54).

Sve u svemu, o kontekstu ovisi da li ćemo u Bibliji izraz *karat berit* prevesti kao *sklopiti savez* ili *položiti zakletvu*. U našem slučaju prijevod *položiti zakletvu*, *zakleti se* mnogo bolje odgovara i samom biblijskom kontekstu i povijesnim (osobito religijskopovijesnim) uvjetima. Taj se izraz, stoga, tako često nalazi uz neko obećanje. Obećanje biva *zakletvom* ojačano, ukorijenjeno. U našem kontekstu Jahve je Abrahamu obećao dati mnogobrojno potomstvo i zemlju. To svoje obećanje Jahve je učvrstio *zakletvom*.

I ovdje vrijedi ono što smo u vezi s Abrahamom rekli: pisac opisuje Abrahama svojim suvremenim teološkim izrazima. Abrahamov odnos prema Bogu prikazuje povijesnospasenjskom činjenicom Jahvina sklapanja *saveza* s Izraelom na Sinaju (usp. Izl 19; 24;34).

ZAKLJUČAK

Tako smo, konačno, s našom raščlambom *Post* 15 došli kraju. Pokušali smo pokazati kako je to poglavlje *Post* važno za razumijevanja Abrahamove povijesti i koliko su se egzegeti u novije vrijeme njime ozbiljno bavili. Pokazali smo kako su rasle i razvijale se razne predaje koje su čuvale sadržaj *Post* 15. Pokazali smo što pripada sloju starijih predaja, što pripada J. što E, a što raznim redaktorima koji su

⁷⁰ Usp. KUTSCH E., *Gesetz*. On smatra da na mnogim mjestima treba hebr. izraz „karat berit” prevesti „položiti zakletvu” odn. „zakleti se”. Za to usp. paralelizme u Bibliji *Ps* 105,8 = *1 Ljet* 16,16; *Pnz* 29,11; *Post* 26,28; *Ez* 17,18sl; *Još* 9,15; *Ps* 89,4sl i drugdje. Zato vidi VATTIONI F., *Recenti studi sull'alleanza nella Bibbia e nell'Antico Oriente*, u: *Annali dell'Istituto Orientale di Napoli*, N.S. 17 (1967) 1–46.

⁷¹ Provjeri u komentarima *Jer*.

⁷² Simbolički karakter takvog obreda najbolje se vidi u akademskom ugovoru između Azurnari V i Matilu iz Bit-Agusi: „Ovaj OVAN nije od stada uzet za žrtvu, nije uzet za *garitu* žrtvu, nije uzet za *kinitu*-blagdan, niti je uzet za bolesna čovjeka... On je uzet da se sklopi ugovor između Azurnari i Matilu... Ova glava nije OVNOVA glava, nego je to glava matile, glava njegovih sinova, njegovih plemića, njegova naroda. Ako navedeni sagriješe protiv ugovora, njihova će se glava odrubiti kao što se odrubljuje glava OVNA.” Vidi kod WEIDNER E.F., *Der Staatsvertrag des Assurnirari von Assyrien mit Matilu*, Afo 8 (1932/33) 17–34. McCARTHY D.J., *Treaty* 195.

na biblijskim predajama radili i kasnije, sve do konačnog, i vremenski posljednjeg, redigiranja neposredno pred propast židovske monarhije u 6. stoljeću prije Krista. Iznijeli smo, na kraju, i nekoliko misli s obzirom na sam tekst. Želja nam je bila da pokažemo kako i koliko se znanstveno ozbiljno vjernik može i treba baviti jednim biblijskim tekstom.

ZUSAMMENFASUNG

In diesem Artikel wird Gen 15 exegetisch gründlich analysiert. Dieses Kapitel ist für die Abrahamsgeschichte sehr interessant und wichtig. In letzter Zeit sind mehrere Studien darüber erschienen. Der Autor untersucht die Tradition von der Landesverheissung Jahves an Abraham und sein Eid. Zuerst untersucht der Autor diese Tradition auf Grund der jüngeren Tradition (Priesterschrift, opus chronisticum u.a.) und dann untersucht er sie in den älteren Stadien, während sie noch nicht schriftlich festgelegt wurde. Damit man die vorschriftliche Tradition besser verstehen könne, untersucht der Autor die Redaktion des Textes im Gen 15. Auf Grund der Redaktionsanalyse kann man die Traditionsgeschichte verfolgen und zwar in die älteste mündliche Traditionsstufe. Dabei zeigt der Autor wie diese Tradition wuchs und sich bereicherte. Er zeigt die älteste Elemente und die jüngere, die später zugefügt wurden. Der Text Gen 15 gehört hauptsächlich dem Jahvisten (der erste Teil) und erst sekundär dem Elohisten (hauptsächlich der zweite Teil). Es gibt auch einige spätere Zusätze, die den verschiedenen Redaktoren zuzuschreiben sind. Nach der genaueren Redaktions- und Traditionsanalyse erklärt der Autor den Text selbst (Exegese) und weist auf die im Text anwesende Theologie.